

Agnieszka Fihel

Przegląd literatury przedmiotu na temat przyczyn mobilności młodzieży w Polsce

Uniwersytet Warszawski

Warszawa 2026

Spis treści

Streszczenie	3
1. Wstęp.....	5
2. Model teoretyczny aspiracji-zdolności.....	5
2.1 Od modelu push-pull do podejścia aspiracji-zdolności	5
2.2 Oryginalny model aspiracji-zdolności Jørgena Carlinga (2002).....	8
2.3 Rozwinięcie modelu aspiracji-zdolności Heina de Haasa (2021)	11
2.4 Mobilność, jej brak i mobilność powrotna – zastosowania empiryczne modelu...	16
3. Przegląd badań nad mobilnością i brakiem mobilności osób młodych w Polsce	20
3.1 Doświadczenie mobilności uczniów szkół średnich	22
3.2 Doświadczenie mobilności uczniów szkół wyższych	24
3.3 Brak mobilności i mobilność powrotna	34
4. Przesłanki do dalszych badań.....	44
4.1 Implikacje modelu aspiracji-zdolności do badań mobilności osób młodych.....	44
4.2 Luki wiedzy w polskich badaniach	46
4.3 Wnioski i przesłanki do dalszych badań	49
Cytowana literatura	52
Aneks.....	57

Streszczenie

Raport stanowi krytyczny przegląd literatury na temat przyczyn i wzorców mobilności młodych osób z obszarów wiejskich, małych i średnich miast w Polsce. Podstawę analityczną raportu stanowi koncepcja aspiracji-zdolności, zaproponowana przez Jørgena Carlinga (2002) i rozwinięta przez Heina de Haasa (2021). Jej zasadniczą przewagą nad dominującym w literaturze modelem czynników wypychających i przyciągających jest analityczne rozdzielanie chęci migracji od możliwości jej realizacji, co pozwala uwzględnić nie tylko osoby zmieniające miejsce zamieszkania, ale też te, które tego nie robią, i rozróżnić, czy brak mobilności wynika z braku aspiracji (do mobilności), czy z braku zdolności do ich realizacji. Model de Haasa (2021) wprowadza ponadto kluczowe rozróżnienie między aspiracjami instrumentalnymi — mobilnością jako środkiem do osiągnięcia wyższego dochodu, wykształcenia czy awansu społecznego — a aspiracjami wewnętrznymi, dotyczącymi wartości przypisywanej samemu doświadczeniu zmiany: autonomii, stylu życia, doświadczenia życia gdzie indziej. Aspiracje mają charakter wyobrażeniowy: kształtują się pod wpływem lokalnych dyskursów, wzorców migracyjnych rodziny i rówieśników oraz wyobrażeń o tym, czym jest „dobre życie”, i podlegają ciągłej ewolucji w toku biografii jednostki. Szczególną wartością analityczną modelu jest to, że pozwala traktować pozostanie w miejscu zamieszkania, wyjazd i powrót jako równoprawne, wymagające osobnego wyjaśnienia strategie, a nie jako kolejne punkty na jednej skali mobilności.

Przegląd polskich badań z lat 2005–2026 dokumentuje kilka dobrze ugruntowanych prawidłowości: wyjazd do miasta jest kulturowo zakodowany jako domyślna trajektoria biograficzna młodych ze wsi; aspiracje do wyjazdu są silnie kształtowane przez wzorce migracyjne rodziny i rówieśników; w deklaracjach respondentów dominują motyw edukacyjno-zawodowe, choć badania jakościowe ujawniają równolegle aspiracje wewnętrzne: pragnienie autonomii, anonimowości i miejskiego stylu życia. Dostrzegalna jest przy tym ewolucja postrzegania wsi w ostatnich latach: od przestrzeni ograniczeń i stygmatyzującego pochodzenia do przestrzeni alternatywnej wobec miasta, atrakcyjnej zwłaszcza gdy jest dobrze skomunikowana z ośrodkiem miejskim. Wśród osób powracających motywami są

zróżnicowane: obok powrotów wymuszonych brakiem pracy lub trudną sytuacją mieszkaniową pojawiają się powroty jako świadomy wybór stylu życia.

Badania te koncentrowały się na osobach migrujących, traktując niemobilność i powroty przez pryzmat barier i deficytów, nie zaś jako równoprawne strategie oparte na pozytywnych aspiracjach. Kwestia płci pojawia się fragmentarycznie, a dwa kluczowe badania jakościowe dotyczące powrotów objęły wyłącznie kobiety. Słabo rozpoznana pozostaje sytuacja młodych nieuczących się oraz kształcących się poza trybem dziennym. Małe miasta i miasta powiatowe są w badaniach obecne marginalnie. Istniejące dane ilościowe dotyczą wybranych lokalizacji i uniemożliwiają uogólnienia ogólnopolskie.

Rekomendacje do dalszych badań postulują wykorzystanie kilku źródeł danych. Pełne wykorzystanie danych z systemu ELA pozwoliłoby po raz pierwszy prześledzić trajektorie edukacyjne i zawodowe całych roczników absolwentów szkół średnich w skali ogólnopolskiej. Uzupełnieniem byłoby reprezentatywne badanie sondażowe pozwalające na pomiar aspiracji i zdolności do mobilności oraz porównanie grup respondentów różniących się doświadczeniem migracyjnym i typem miejscowości. Oba podejścia ilościowe nie są jednak w stanie uchwycić subiektywnych znaczeń, narracji i wyobrażeń leżących u podstaw decyzji migracyjnych, czyli tego, jak aspiracje powstają, ewoluują i co je wzmacnia. To wymaga podejścia jakościowego: wywiadów pogłębionych i grupowych z młodymi niemobilnymi, powracającymi i wyjeżdżającymi, a także z rodzicami i lokalnymi ekspertami. Takie badania pozwolą rozpoznać, jakie narracje i wyobrażenia o życiu na wsi i w małym mieście funkcjonują wśród młodych, oraz zidentyfikować zasoby i okoliczności umożliwiające realizację aspiracji do pozostania lub powrotu, dostarczając przesłanek dla polityk publicznych oddziałujących nie tylko na warunki strukturalne, ale też na aspiracje.

1. Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest krytyczny przegląd literatury na temat przyczyn i wzorców mobilności młodych osób z obszarów wiejskich, małych i średnich miast w Polsce. Raport ma strukturę nieco odmienną od typowych przeglądów literatury: zamiast bezpośrednio przystąpić do omówienia badań empirycznych, rozpoczyna się od przedstawienia ram teoretycznych, które służą następnie jako narzędzie interpretacyjne dla zgromadzonego materiału.

Ramy te stanowi koncepcja aspiracji-zdolności, zaproponowana przez Jørgena Carlinga (2002) i rozwinięta przez Heina de Haasa (2021). Do tej pory koncepcja ta nie była stosowana w badaniach nad mobilnością młodzieży w Polsce, choć jej walory analityczne są szczególnie obiecujące właśnie w tym kontekście. W odróżnieniu od dominującego w literaturze podejścia uwzględniającego rolę czynników wypychających i przyciągających, koncepcja ta analitycznie rozdziela chęć migracji od możliwości jej realizacji, co pozwala uwzględnić nie tylko osoby, które zmieniają miejsce zamieszkania, ale też te, które tego nie robią, i rozróżnić, czy brak mobilności wynika z braku aspiracji, czy z braku zdolności do ich realizacji. Koncepcja uwzględnia ponadto subiektywny i społecznie zakorzeniony wymiar aspiracji, nie redukując decyzji migracyjnych do kalkulacji ekonomicznej, a w swojej rozwiniętej wersji odnosi się również do mobilności powrotnej.

W drugiej części raportu przedstawione zostały wyniki polskich badań empirycznych dotyczących mobilności młodych osób, opublikowanych przede wszystkim w latach 2005–2026, ze szczególnym uwzględnieniem okresu 2015–2026. Przegląd obejmuje pierwsze doświadczenia mobilności na etapie szkoły średniej, decyzje dotyczące mobilności (lub jej braku) i miejsca studiów, a następnie strategie podejmowane po ukończeniu edukacji, w tym powroty na wieś. Raport kończy się omówieniem luk w dotychczasowej wiedzy oraz wskazaniem sposobów, w jakich przyszłe badania mogłyby je wypełnić.

2. Model teoretyczny aspiracji-zdolności

2.1 *Od modelu push-pull do podejścia aspiracji-zdolności*

Badania nad mobilnością przestrzenną zdominowane są przez podejście wyróżniające tzw. czynniki wypychające i przyciągające, zaproponowane w latach sześćdziesiątych XX wieku

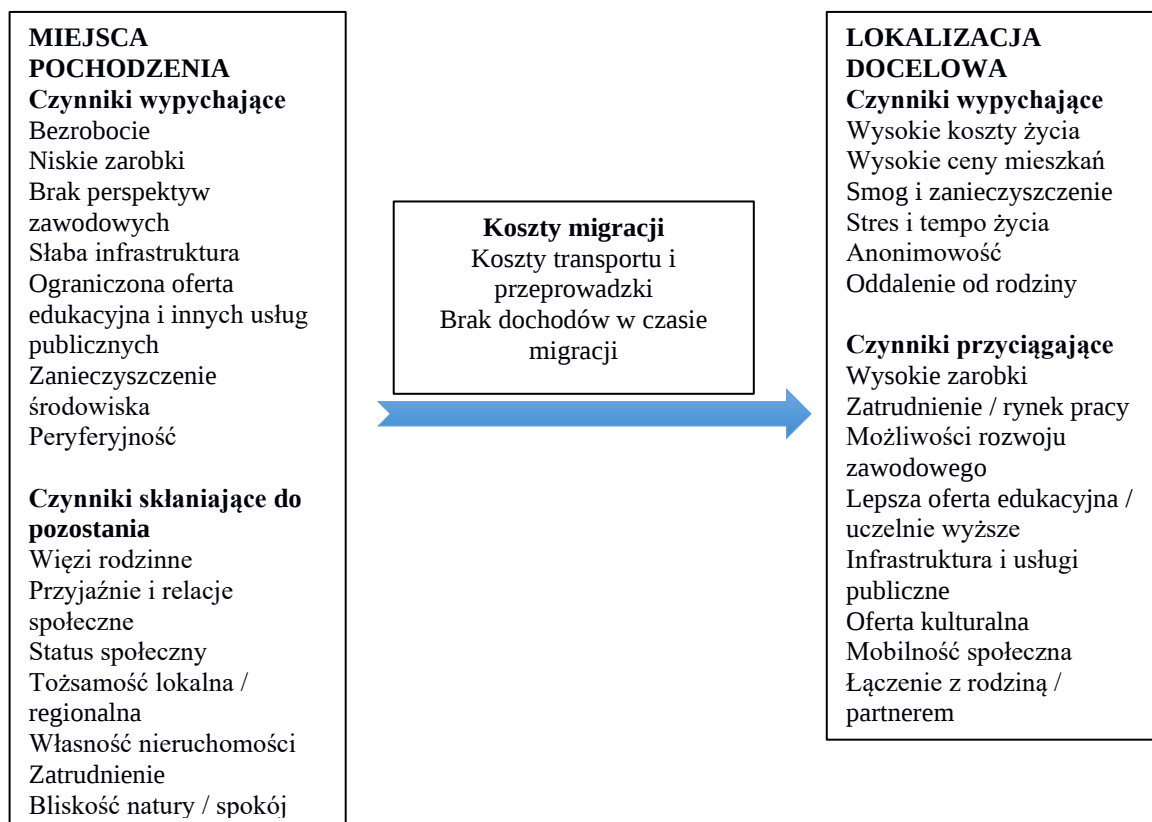
przez Everetta Lee (1966). W swoim podstawowym ujęciu modele te wyjaśniają decyzję o zmianie miejsca zamieszkania jako wynik porównania dwóch rodzajów czynników przypisanych do miejsca pochodzenia i lokalizacji docelowej (por. również Rys. 1):

- wypychających (z ang. *push*), o negatywnym charakterze, zachęcających do opuszczenia miejsca pochodzenia lub, w przypadku mobilności powrotnej, miejsca, do którego wcześniej się wyjechało,
- przyciągających (*pull*), o pozytywnym charakterze, zachęcających do przyjazdu do nowego miejsca zamieszkania lub powrotu do miejsca pochodzenia,
- kosztów finansowych, pozafinansowych oraz utrudnień administracyjnych związanych z migracją, zwłaszcza jeśli ma ona charakter międzynarodowy.

Decyzja o podjęciu migracji¹ jest w tym ujęciu efektem racjonalnej kalkulacji osoby, która porównuje oczekiwane warunki życia w obu lokalizacjach i zmienia miejsce zamieszkania wówczas, gdy bilans przemawia na korzyść wyjazdu.

Mimo swojej koncepcyjnej i operacyjnej prostoty, modele *push-pull* napotykają na poważne ograniczenia, wielokrotnie dokumentowane w literaturze naukowej o migracjach. Po pierwsze, stosowane w skali makrospołecznej, zakładają one, że wszystkie jednostki reagują na te same bodźce strukturalne w sposób jednolity i przewidywalny, ignorując fakt, że te same obiektywne warunki prowadzą różnych ludzi do odmiennych decyzji. Po drugie, modele *push-pull* pomijają sytuację osób, które chcą zmienić miejsce zamieszkania, lecz nie są w stanie tego zrobić: skoro model przewiduje, że migracja następuje zawsze wtedy, gdy jej efekt jest bardziej korzystny niż pozostanie w miejscu pochodzenia, „nie-mobilność” nie jest możliwa i nie jest przedmiotem rozważań. Wreszcie, modele *push-pull* nie są w stanie wyjaśnić paradoksu, według którego chęć do zmiany miejsca zamieszkania, zdeterminowana przez czynniki strukturalne, jest zjawiskiem masowym, ale skala mobilności dotyczy dużo mniejszej liczby osób. Model ten nie rozróżnia chęci zmiany miejsca zamieszkania, intencji wyrażonej przez konkretne starania, i wreszcie – podjęcia samej mobilności.

¹ Ze względu na to, że niniejsze opracowanie koncentruje się na mobilności wewnątrz krajowej, stosuję pojęcie migracji i mobilności wymiennie, definiując je jako trwałą zmianę miejsca zamieszkania.

Rys. 1. Czynniki potencjalnie zachęcające i zniechęcające do podjęcia migracji

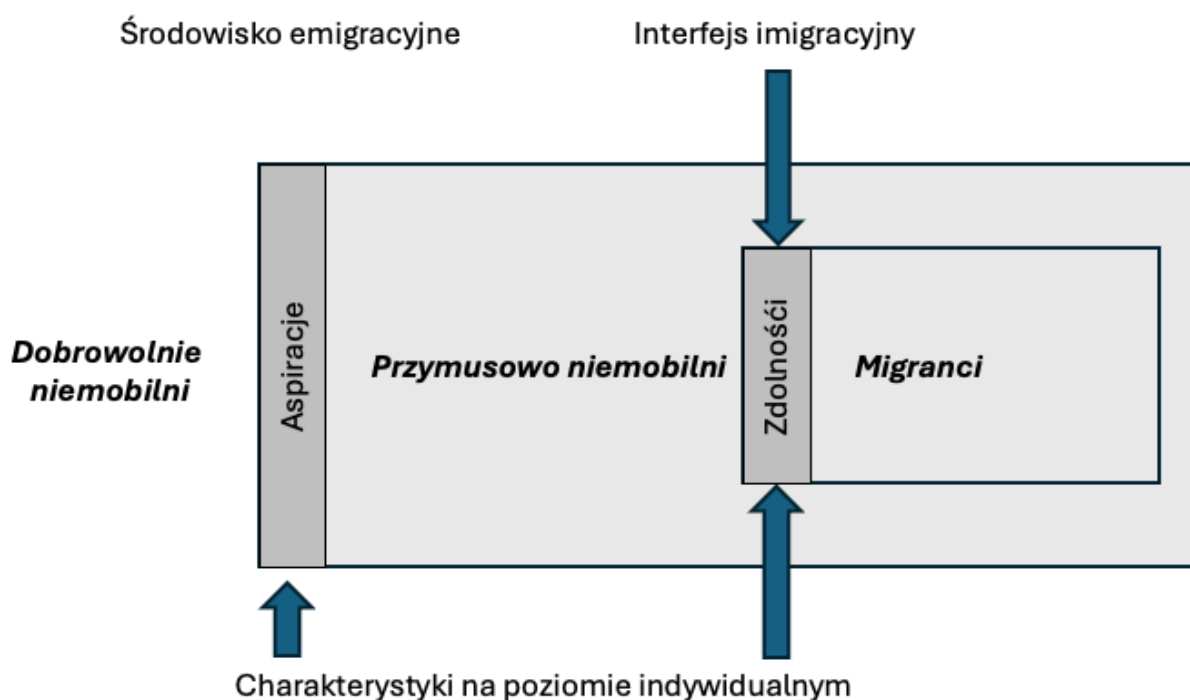
Źródło: opracowanie własne na podstawie Bodvarsson, van den Berg (2009:7) oraz Fihel (2018).

Koncepcja teoretyczna aspiracji-zdolności (*aspiration/ability model*), zaproponowana przez norweskiego badacza migracji Jørgena Carlinga (2002) i rozwinięta przez Heina de Haasa (2021), stanowi odpowiedź na te ograniczenia. Jej zasadniczą przewagą jest analityczne rozdzielanie chęci migracji od możliwości jej realizacji, co pozwala badać nie tylko tych, którzy zmieniają miejsce zamieszkania, ale również tych, którzy tego nie robią, a także rozróżnić odmienne formy nie mobilności i ich przyczyny. Model uwzględnia subiektywny aspekt aspiracji, które są zależne od kontekstu społeczno-kulturowego, nie redukując tym samym decyzji o podjęciu mobilności do kalkulacji ekonomicznej. Jednocześnie koncepcja ta nie pomija czynników strukturalnych i ograniczeń, przed jakimi stoją jednostki, lecz konceptualizuje je w sposób bardziej złożony i realistyczny niż proste wyliczanie czynników

wypychających i przyciągających. Wreszcie, koncepcja w swojej rozwiniętej wersji (de Haas 2021) jest na tyle elastyczna, by obejmować nie tylko mobilność i jej brak, ale również mobilność powrotną, zarówno migrację międzynarodową, jak i mobilność wewnętrzną, co czyni tę koncepcję odpowiednią dla badania trajektorii mobilności młodych ludzi z polskich obszarów wiejskich.

2.2 Oryginalny model aspiracji-zdolności Jørgena Carlinga (2002)

Istota modelu aspiracji-zdolności polega na rozdzieleniu procesu migracyjnego na dwa odrębne kroki. Pierwszym jest aspiracja do migracji, rozumiana jako przekonanie danej osoby, że migracja jest dla niej korzystniejsza niż pozostanie w miejscu zamieszkania („a belief that migration is preferable to non-migration”, Carling 2002: 9). Aspiracja może przybierać różne natężenie i różny stopień świadomości – od ogólnego poczucia, że „gdzieś indziej byłoby lepiej”, po bardziej konkretne przekonania. Carling podkreśla jednak, że aspiracja nie jest tożsama z zamiarem ani planem migracji, ale jest raczej wartościującym stosunkiem do możliwości zmiany miejsca zamieszkania, który może być bardziej lub mniej uświadomiony. Aspiracja poprzedza działanie i stanowi warunek konieczny, lecz niewystarczający do podjęcia mobilności.

Rys. 2. Model aspiracji-zdolności J. Carlinga (2002).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Carling (2002:9).

Aspiracje kształtują się, zdaniem Carlinga, w ramach tego, co nazywa on środowiskiem emigracyjnym (*emigration environment*). Pojęcie to odnosi się do społecznego, ekonomicznego, kulturowego i politycznego kontekstu, w którym żyją jednostki. Środowisko emigracyjne kształtuje aspiracje nie tylko poprzez obiektywne warunki bytowe, ale również poprzez dyskursy, czyli sposoby mówienia o mobilności, jej oceniania i nadawania jej znaczenia w danej społeczności. Autor podkreśla społeczny wymiar aspiracji: mobilność nie jest postrzegana przez potencjalnych migrantów jako abstrakcyjne przemieszczenie z punktu A do punktu B, lecz jest społecznie zdefiniowanym projektem, nacechowanym oczekiwaniami, normami i wartościami. Carling wyróżnia kilka znaczeń przypisywanych mobilności: społecznego awansu, przygody i doświadczenia związanego z wchodzeniem w dorosłość, poświęcenia na rzecz społeczności lokalnej lub jej zdrady. W kontekście Wysp Zielonego Przylądka, gdzie autor prowadził swoje badania terenowe, migracja była nieodłącznie wpisana

w strategię budowania życiowej ścieżki, dążenia do stabilnego, godnego życia, które dla większości mieszkańców wsi było możliwe do osiągnięcia jedynie za granicą. Analogicznie, w kontekście mobilności osób pochodzących z obszarów wiejskich, wyjazd do miasta może być kulturowo zakodowany jako naturalny i pożądaný krok w biografii młodego człowieka. Takie postrzeganie mobilności może wzmacniać aspiracje do wyjazdu niezależnie od indywidualnych strategii edukacyjnych czy kalkulacji ekonomicznych (Meyer 2018).

Drugim krokiem jest zdolność do mobilności (*ability*), rozumiana jako faktyczna możliwość realizacji aspiracji w obliczu konkretnych barier i ograniczeń. Angielskie słowo *ability* tłumaczymy na język polski dosłownie jako zdolność; trzeba jednak podkreślić, że jego znaczenie odwołuje się raczej do możliwości (realizacji aspiracji), niż do cech, umiejętności czy kompetencji jednostek. Dopiero połączenie obu warunków – chęci i możliwości – prowadzi do migracji. Osoby, które posiadają aspiracje, lecz nie posiadają zdolności do zmiany miejsca zamieszkania, pozostają w stanie przymusowej „nie-mobilności”. Osoby, które nie aspirują do migracji, są dobrowolnie niemobilne (*voluntary non-migrants*). Ta trójdzielna typologia – migranci, przymusowi niemobilni i dobrowolni niemobilni – jest jednym z najbardziej użytecznych narzędzi analitycznych modelu, zwłaszcza gdy brak mobilności wynika zarówno z braku chęci wyjazdu, jak i z braku realnych możliwości jego realizacji.

Zdolność do migracji jest z kolei kształtowana przez to, co Carling nazywa interfejsem imigracyjnym (*immigration interface*), czyli strukturą możliwości i ograniczeń, z którymi spotyka się potencjalny migrant próbujący zrealizować swoje aspiracje. W oryginalnym ujęciu, opracowanym na potrzeby analizy migracji międzynarodowej, interfejs ten obejmował przede wszystkim polityki wizowe, przepisy o łączeniu rodzin i możliwości legalnej migracji. W kontekście migracji wewnętrznej pojęcie interfejsu zachowuje swoją analityczną użyteczność, choć jego konkretna treść jest inna: zamiast barier wizowych pojawiają się bariery ekonomiczne (koszt wynajmu mieszkania w mieście, dostęp do zatrudnienia), społeczne (sieci kontaktów umożliwiające znalezienie pracy lub zakwaterowania) oraz instytucjonalne (dostęp do edukacji czy usług opiekuńczych nad dziećmi). Autor wyróżnia siedem typów barier, które ograniczają zdolność migracyjną: ograniczenia kategoryczne (wynikające z trwałych cech jednostki, np. wieku, płci), jakościowe (związane z kwalifikacjami), sieciowe (zależne od posiadania odpowiednich kontaktów), praktyczne (logistyczne), finansowe, związane z ryzykiem

fizycznym oraz ryzykiem deportacji lub zakazu wjazdu. Pierwsze pięć spośród tych typów barier znajduje w pełni zastosowanie do analizy mobilności wewnętrznej.

Carling zwraca ponadto uwagę na fakt, iż pojęcia aspiracji i zdolności przenikają się, co komplikuje ich analityczne rozdzielenie. Wskazuje, że te same cechy indywidualne – wiek, wykształcenie, status społeczno-ekonomiczny, historia migracyjna rodziny – mogą jednocześnie kształtować zarówno aspiracje, jak i zdolności do mobilności, a kierunek ich oddziaływania może być przeciwny. Na przykład, niski status społeczno-ekonomiczny może wzmacniać aspiracje do zmiany miejsca zamieszkania w celu poprawy sytuacji bytowej, a jednocześnie osłabiać zdolność do jej realizacji poprzez ograniczony dostęp do zasobów finansowych i kontaktów społecznych. Z kolei posiadanie krewnych, którzy wcześniej zmienili miejsce zamieszkania, zwiększa zarówno prawdopodobieństwo pojawienia się aspiracji migracyjnych (na przykład poprzez dostęp do informacji o miejscu docelowym), jak i zdolność do ich realizacji (poprzez dostęp do sieci wsparcia). Ta złożoność zależności sprawia, że model aspiracji-zdolności wymaga badań jakościowych i mieszanych (ilościowo-jakościowych), które pozwalają uchwycić subiektywne znaczenia przypisywane mobilności i jej braku.

2.3 Rozwinięcie modelu aspiracji-zdolności Heina de Haasa (2021)

Model Carlinga (2002) stał się punktem wyjścia dla teoretycznej koncepcji migracji Heina de Haasa (*aspirations-capabilities framework*), według której mobilność jest integralną częścią procesów szerszej zmiany społecznej. Kluczową zmianą teoretyczną jest zastąpienie pojęcia *abilities* pojęciem *capabilities* pochodzącym z teorii zdolności Amartyi Sena (1999). Sen zdefiniował zdolności jako wolności: możliwości prowadzenia życia, które człowiek ma powody cenić. De Haas (2021) stosuje to ujęcie do migracji, definiując ludzką mobilność nie jako akt przemieszczenia, lecz jako wolność wyboru miejsca zamieszkania, włącznie z opcją pozostania lub powrotu do miejsca pochodzenia. Ta redefinicja ma ważne konsekwencje analityczne: mobilność i jej brak przestają być przeciwieństwami, a stają się komplementarnymi przejawami tej samej wolności. Dzięki temu model de Haasa umożliwia badanie zarówno osób, które przenoszą się na przykład ze wsi do miasta, jak i tych, które świadomie decydują się pozostać. Obie grupy wyrażają swoje aspiracje i sprawczość, tyle że w różny sposób.

Dla pełniejszego ujęcia uwarunkowań sprawczości de Haas (2021) sięga do rozróżnienia Isaiaha Berlina (1997) między wolnością negatywną a pozytywną. Wolność negatywna oznacza brak zewnętrznych przeszkód i ograniczeń dla przemieszczania się, takich jak obowiązek meldunkowy czy ograniczenia dostępu do rynku pracy w miejscu docelowym. Wolność pozytywna odnosi się natomiast do rzeczywistych zasobów i możliwości, które pozwalają człowiekowi realizować swoje cele, a więc do dostępu do kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego niezbędnego do podjęcia i realizacji migracji. De Haas (2021) podkreśla, że nawet przy formalnym braku ograniczeń osoby pozbawione odpowiednich zasobów mogą praktycznie nie być zdolne do zmiany miejsca zamieszkania. W kontekście naszego badania dotyczy to na przykład osób, które chciałyby wyjechać do miasta, lecz nie dysponują środkami na wynajem mieszkania, nie mają sieci kontaktów umożliwiającej znalezienie pracy ani kompetencji kulturowych pozwalających na odnalezienie się w środowisku miejskim.

De Haas (2021) rozbudowuje również pojęcie aspiracji migracyjnych, wprowadzając kluczowe rozróżnienie między ich wymiarem instrumentalnym a wewnętrznym (samych w sobie, od ang. słowa *intrinsic*). Aspiracje instrumentalne odnoszą się do mobilności jako środka do osiągnięcia innych celów życiowych: wyższego dochodu, lepszego wykształcenia, awansu społecznego, poprawy warunków bytowych. Aspiracje „same w sobie” z kolei dotyczą wartości przypisywanej samemu doświadczeniu mobilności – pragnienia przygody, odkrywania nowych środowisk, uniezależnienia się od rodziny lub społeczności pochodzenia, doświadczenia życia gdzie indziej. Autor podkreśla, że to rozróżnienie jest analitycznie istotne, ponieważ pozwala uchwycić motywacje migracyjne, które wymykają się modelom teoretycznym odnoszącym się tylko do ekonomicznych kalkulacji. W kontekście mobilności młodych Polaków z obszarów wiejskich oba te wymiary mogą współwystępować: wyjazd może być jednocześnie strategią ekonomiczną i wyrazem dążenia do autonomii, nowych doświadczeń czy stylu życia kojarzonego z miastem.

Aspiracje migracyjne definiowane przez de Haasa wynikają z ogólnych aspiracji życiowych jednostki oraz postrzeganych geograficznych struktur możliwości. Postrzegane geograficzne struktury możliwości obejmują cały zestaw warunków strukturalnych, zarówno panujących w najbliższym otoczeniu, jak i tych, które jednostka wyobraża sobie w miejscu docelowym, które przyczyniają się do realizacji aspiracji. Z kolei ogólne aspiracje życiowe, rozumiane jako

wyobrażenia o tym, co stanowi „dobre życie”, są głęboko zakorzenione w kulturze, wychowaniu, doświadczeniach i dostępnych informacjach. Autor podkreśla, że aspiracje nie są stałe: zmieniają się wraz z przebiegiem życia jednostki i wraz ze zmianami społecznymi w jej otoczeniu. W tym ujęciu rozszerzającym model Carlinga aspiracje nie poprzedzają jedynie decyzji migracyjnej, lecz są stale rekonstruowane w toku życia. Aspiracje są zorientowane na przyszłość i podlegają ciągłym zmianom w miarę, jak zmienia się sytuacja jednostki i jej otoczenie. Ma to bezpośrednie znaczenie dla badania migracji powrotnych i braku mobilności: osoba, która w młodości nie aspirowała do zmiany miejsca zamieszkania, może rozwinąć takie aspiracje później, gdy zmienią się jej warunki życia lub punkty odniesienia; odwrotnie, osoba, która zmieniła miejsce zamieszkania, może z czasem rozwinąć aspiracje powrotne, gdy jej wyobrażenie o „dobrym życiu” ulegnie przewartościowaniu. To ujęcie podkreśla, że te same czynniki strukturalne mogą w różnych momentach biografii jednostki prowadzić do odmiennych decyzji migracyjnych.

Istotnym uzupełnieniem modelu de Haasa jest pojęcie luki aspiracyjnej (*aspiration gap*), zaproponowane przez Mathiasa Czaikę i Marca Vothknechta (2012), oraz pojęcie zdolności do aspirowania (*capacity to aspire*) wprowadzone przez Arjuna Appaduraia (2004). Luka aspiracyjna oznacza różnicę między aktualnym poziomem subiektywnego dobrostanu a dobrostanem, który jednostka wyobraża sobie jako osiągalny w wyniku zmiany miejsca zamieszkania. Czaika i Vothknecht (2012) wykazują, że umiarkowana luka sprzyja decyzji migracyjnej w większym stopniu, niż zbyt duża lub zbyt mała luka. Zbyt mała różnica nie stanowi wystarczającej motywacji do podjęcia decyzji o zmianie miejsca zamieszkania, podczas gdy zbyt duża różnica może być paraliżująca, ponieważ cel wydaje się nieosiągalny. Z kolei zdolność do aspirowania (*capacity to aspire*) odnosi się do zdolności jednostki do wyobrażenia sobie alternatywnych możliwości i uwierzenia, że możliwości te można włączyć w horyzont własnych planów życiowych. Zdolność ta może być ograniczona na przykład przez ubóstwo, brak informacji czy dyskursy dominujące w najbliższym otoczeniu, a może być zwiększona przez wykształcenie.

Na podstawie prac własnych i innych autorów (Schewel 2015, 2020), de Haas (2021) proponuje typologię pięciu idealnych typów mobilności w zależności od kombinacji aspiracji i zdolności (por. też Tabela 1):

- dobrowolna mobilność (*voluntary mobility*) dotyczy osób, które posiadają zarówno aspiracje, jak i zdolności do zmiany miejsca zamieszkania,
- przymusowy brak mobilności (*involuntary immobility*) odnosi się do osób aspirujących do migracji, lecz pozbawionych do tego niezbędnych zasobów lub wolności,
- dobrowolny brak mobilności (*voluntary immobility*) opisuje osoby, które dysponują zasobami umożliwiającymi mobilność, lecz świadomie decydują się pozostać, ponieważ ich aspiracje życiowe mogą być zrealizowane lokalnie,
- zaakceptowany brak mobilności (*acquiescent immobility*) dotyczy osób, które ani nie aspirują do migracji, ani nie posiadają zasobów, które by ją umożliwiły,
- przymusowa mobilność (*involuntary mobility*) opisuje osoby przemieszczające się wbrew swoim chęciom, pod wpływem zewnętrznego przymusu (np. wojny).

		Zdolności do migracji	
		Niskie	Wysokie
Aspiracje do migracji („same w sobie” i/lub instrumentalne)	Wysokie	przymusowy brak mobilności (poczucie „uwięzienia”)	dobrowolna mobilność (większość form mobilności)
	Niskie	zaakceptowany brak mobilności	dobrowolny brak mobilności oraz przymusowa mobilność (np. uchodźstwo)

Tabela 1. Typy mobilności w zależności od aspiracji i zdolności do migracji

Źródło: de Haas (2021: 22), tłumaczenie własne.

Model aspiracji-zdolności uwzględnia wielopoziomowy charakter uwarunkowań migracji. Carling (2002) wyróżnił dwa poziomy analizy: makrospołeczny, obejmujący warunki wspólne wszystkim członkom danej społeczności, oraz mikrospołeczny, dotyczący indywidualnych cech i zasobów jednostek. De Haas (2021) rozbudowuje ten schemat, wskazując, że czynniki strukturalne kształtują aspiracje i zdolności do migracji w sposób złożony i nieliniarny, a

wpływ tych czynników na decyzje migracyjne jest zapośredniczony przez ich postrzeganie i interpretację przez potencjalnych migrantów.

Na poziomie makrospołecznym de Haas (2021) wskazuje, że procesy zmiany społecznej: urbanizacja, industrializacja, upowszechnienie się wyższych studiów, przeniesienie się mediów do sfery cyfrowej, oddziałują na aspiracje i zdolności do mobilności w sposób, który przeczy postulatowi modelu czynników wypychających i przyciągających oraz klasycznych teorii ekonomicznych. Klasyczne teorie przewidują, że poprawa warunków życia w miejscu pochodzenia powinna zmniejszać skłonność do migracji. De Haas argumentuje natomiast, że rozwój społeczno-ekonomiczny początkowo zwiększa zarówno aspiracje, jak i zdolności do migracji: powszechny dostęp do edukacji i mediów zmienia wyobrażenia ludzi o „dobrym życiu”, podczas gdy poprawa sytuacji materialnej dostarcza zasobów niezbędnych do realizacji migracji. Dopiero na późniejszym etapie rozwoju, gdy lokalne warunki życia w miejscu pochodzenia zaczynają odpowiadać aspiracjom, skłonność do migracji maleje. Ten paradoks rozwoju napędzającego mobilność, a nie jej hamującego, ma istotne znaczenie dla rozumienia procesów migracyjnych w krajach przechodzących przemianę społeczno-ekonomiczną, na przykład przyspieszony wzrost gospodarczy, włączenie do łańcucha globalnego handlu, transformacje ustrojową.

Na poziomie mezospołecznym szczególną rolę odgrywają sieci migracyjne oraz to, co w literaturze przedmiotu określa się mianem kultury migracji. Carling (2002) zwraca uwagę na dyskursywny wymiar środowiska emigracyjnego: mobilność nie jest przez potencjalnych migrantów postrzegana jako decyzja neutralna, lecz nacechowana kulturowo, oceniana w kategoriach moralnych. Jørgen Carling i Francis Collins (2018) rozwijają ten wątek, wskazując, że aspiracje migracyjne mają zakorzenienie społeczne i są nie tylko indywidualnymi preferencjami, lecz odzwierciedlają normy i oczekiwania obowiązujące w danej społeczności. Meyer (2018), badając migrację wewnętrzną młodzieży z obszarów wiejskich wschodnich Niemiec, pokazuje empirycznie, jak lokalne dyskursy dotyczące migracji przenikają wszystkie aspekty życia młodych osób: relacje rodzinne, tożsamość, plany zawodowe, tworząc swoistą kulturę migracji. Autor podkreśla, że migracja w tym kontekście jest wynikiem interpretacji przez jednostkę dyskursów dostępnych w społeczności lokalnej, a nie jedynie efektem indywidualnej kalkulacji. Sieci migracyjne, rozumiane jako ogół znanych jednostce osób zaangażowanych w migrację bezpośrednio lub pośrednio, oddziałują na zdolności do migracji

poprzez obniżanie kosztów i ryzyka wiążącego się z mobilnością: dostęp do informacji o miejscu docelowym, możliwość skorzystania ze wsparcia przy poszukiwaniu pracy lub zakwaterowania. Sieci migracyjne oddziałują też na aspiracje do migracji, na przykład poprzez efekt demonstracji, gdy mobilność jest interpretowana jako możliwa droga do realizacji aspiracji życiowych.

Na poziomie mikrospołecznym zarówno Carling, jak i de Haas wskazują na szereg zmiennych różnicujących aspiracje i zdolności do migracji. Wiek jest jedną z najsilniej oddziałujących zmiennych: Carling wykazał w badaniach ilościowych na Wyspach Zielonego Przylądka, że aspiracje migracyjne maleją z wiekiem, ale nawet wśród osób czterdziestoletnich utrzymują się na znaczącym poziomie. Wykształcenie oddziałuje na aspiracje i zdolności w sposób złożony i niejednokierunkowy: wyższe wykształcenie zwiększa zdolności poprzez poszerzenie zakresu dostępnych możliwości zawodowych, lecz może jednocześnie obniżać aspiracje migracyjne, gdy lokalne możliwości zawodowe są satysfakcjonujące dla osób z wyższymi kwalifikacjami. Carling wskazuje ponadto na efekt przeciwnego oddziaływania niskiej pozycji społeczno-ekonomicznej: niska pozycja wzmacnia aspiracje migracyjne jako strategię poprawy bytu, a jednocześnie osłabia możliwości poprzez ograniczony dostęp do zasobów materialnych i społecznych. Wcześniejsze wyjazdy wśród członków rodziny (historia migracji) zwiększają zarówno aspiracje – poprzez efekt demonstracji – jak i zdolności do podjęcia mobilności, poprzez dostęp do informacji i sieci wsparcia w miejscu docelowym. Płeć oddziałuje na aspiracje i zdolności do migracji w sposób zależny od kontekstu kulturowego: Carling (2002) dokumentuje, jak gender relations w społeczeństwie pochodzenia i docelowym kształtują zarówno skłonność do migrowania, jak i dostęp do poszczególnych ścieżek migracyjnych. De Haas (2021) dodaje do tej listy znaczenie dostępu do informacji i mediów elektronicznych jako czynnika kształtującego wyobrażenia o możliwościach „gdzie indziej”.

2.4 Mobilność, jej brak i mobilność powrotna – zastosowania empiryczne modelu

Pionierskim zastosowaniem modelu do badań empirycznych były badania samego Carlinga (2002), łączące metodologię ilościową i jakościową. Analiza regresji logistycznej przeprowadzona na danych sondażowych pozwoliła autorowi zidentyfikować zmienne istotnie statystycznie dla aspiracji migracyjnych: silnymi predyktorami chęci emigracji były młody

wiek, niskie wykształcenie, niekorzystna sytuacja na rynku pracy oraz postrzeganie ubóstwa jako związanego z miejscem zamieszkania, a nie z cechami jednostki. Posiadanie krewnych za granicą zwiększało zarówno aspiracje, jak i możliwości do mobilności. Carling podkreśla przy tym, że analiza ilościowa ujawniała jedynie część obrazu: wywiady jakościowe odsłoniły znaczenie dyskursu dla aspiracji, pokazując jak znaczenia przypisywane migracji w lokalnej społeczności kształtują indywidualne decyzje w sposób, którego zmienne sondażowe nie są w stanie uchwycić. Komplementarność podejścia ilościowego i jakościowego do weryfikacji modelu aspiracji-zdolności ma zastosowanie w badaniach migracji wewnętrznej. Poniżej przywołuję wybrane badania empiryczne oparte na modelu aspiracji-zdolności powstałe w ostatnich latach, kierując się jako kryterium wyboru ich użytecznością dla badania mobilności młodzieży z obszarów wiejskich.

Mobilność wewnętrzną badał Frank Meyer (2018) odnośnie wyjazdów młodzieży z obszarów wiejskich wschodnich Niemiec do miast. Autor pokazuje, że aspiracje migracyjne młodych ludzi kształtują się na przecięciu co najmniej trzech pól dyskursywnych: oczekiwań rodzinnych, wymogów rynku pracy oraz szerszych narracji o regionie jako miejscu bez przyszłości. Regionalne dyskursy stygmatyzujące obszary wiejskie wzmacniają kulturę migracji, według której wyjazd staje się domyślnym etapem życia, podczas gdy pozostanie w miejscu pochodzenia jest postrzegane jako porażka lub brak ambicji. Badanie Meyera (2018) dostarcza tym samym empirycznego potwierdzenia dla tezy de Haasa (2021) o kluczowym znaczeniu *postrzegania* geograficznych struktur możliwości.

W polskim kontekście model aspiracji-zdolności weryfikowany był dla mobilności zagranicznej osób młodych (Herbst, Kaczmarczyk, i Wójcik 2014). Badaniem ilościowym objęto osoby w wieku 25-30 lat z co najmniej średnim wykształceniem przebywające w 50 krajach. Wyniki pokazały, że migracja za granicę ma charakter wieloetapowego procesu, a nie jednorazowej decyzji. Autorzy potwierdzają silne znaczenie czynników strukturalnych: wysokie bezrobocie i mniejsza liczba mieszkańców w miejscowości pochodzenia zwiększają skłonność do wyjazdu, szczególnie na wcześniejszych etapach edukacji. Jednocześnie mobilność jest selektywna i silnie powiązana z kompetencjami oraz jakością edukacji: ukończenie studiów magisterskich zmniejsza prawdopodobieństwo powrotu do miejsca pochodzenia, a wyższa jakość ukończonej uczelni zwiększają prawdopodobieństwo mobilności w ogóle. Istotną rolę odgrywa również wcześniejsze doświadczenie migracyjne (własne oraz

rodzinne), które znacząco zwiększa prawdopodobieństwo wszystkich typów mobilności, co potwierdza znaczenie kapitału migracyjnego i zdolności do podejmowania ryzyka. Badanie pokazuje ponadto, że różne strategie migracyjne mają odmienne determinanty: migracje powtarzane są związane zarówno z aspiracjami, jak i zasobami, pozostanie w ośrodku akademickim zależy od przebiegu kariery edukacyjnej i zawodowej, natomiast migracje powrotne wykazują niejednoznaczne uwarunkowania.

O ile pierwsza wersja modelu aspiracji-zdolności (autorstwa Carlinga) koncentrowała się na wyjaśnieniu decyzji o emigracji i zjawiska przymusowego braku mobilności, późniejsza wersja tej koncepcji uwzględnia również aspiracje powrotne oraz świadomą decyzję o pozostaniu w miejscu zamieszkania jako równoprawne przedmioty analizy. De Haas (2021) podkreśla, że definiowanie mobilności jako wolności wyboru miejsca zamieszkania – włącznie z opcją pozostania – implikuje symetryczne traktowanie migracji i braku mobilności. Pozostanie w miejscu pochodzenia nie jest w tym ujęciu kategorią „resztową” opisującą brak mobilności, lecz samodzielnym zjawiskiem wymagającym własnego wyjaśnienia. Kerilyn Schewel (2020) rozbudowuje typologię braku mobilności, wskazując na potrzebę głębszego zrozumienia tzw. *acquiescent immobility* – braku mobilności akceptowanej przez osoby, które ani nie aspirują do migracji, ani nie posiadają zasobów, które by ją umożliwiły. Autorka argumentuje, że kategoria ta obejmuje osoby, które świadomie preferują pozostanie w miejscu pochodzenia (brak aspiracji do mobilności), ale też osoby, które ze względu na ograniczone zasoby kulturowe i informacyjne nie wyobrażają sobie wyjazdu jako realnej i osiągalnej możliwości.

Aryan Karimi i Yuliya Byelikova (2024) wskazują, że brak mobilności może być tłumaczony również innymi, obok braku aspiracji i akceptacji ograniczeń, postawami. Badając uchodźców z Ukrainy mieszkających w Kanadzie i Niemczech, autorzy pokazują jak kombinacja czynników makrospołecznych (polityk imigracyjnych krajów przyjmujących i polityki emigracyjnej kraju pochodzenia) z indywidualnymi zasobami i aspiracjami prowadzi do zróżnicowanych trajektorii migracyjnych w obrębie tej samej zbiorowości. Analiza objęła również osoby pozostające w Ukrainie: autorzy dokumentują, że część z nich została w kraju z wyboru motywowanego pozytywnymi aspiracjami – patriotyzmem i silnym przywiązaniem do Ojczyzny, a nie z braku możliwości wyjazdu, nazywając tę postawę proaktywnymi aspiracjami do pozostania (*proactive stay aspirations*). Nawet w kontekście migracji w warunkach pokojowych, niewynikających z zagrożenia życia czy zniszczenia domu i mienia, pojęcie to

otwiera ważne pytanie badawcze: jakie okoliczności sprzyjają świadomemu i pozytywnie motywowanemu wyborowi pozostania w miejscu pochodzenia?

Aspiracje powrotne, rozumiane jako przekonanie, że powrót do miejsca pochodzenia jest korzystniejszy niż pozostanie w aktualnym miejscu zamieszkania (do którego wcześniej jednostka wyjechała), były przez długi czas marginalizowane w badaniach migracyjnych, które koncentrowały się na migracji jako ruchu jednostronnym. Lea Müller-Funk i Sonja Fransen (2023), stosując model aspiracji-zdolności do badania uchodźców syryjskich mieszkających w Turcji i Libanie, wprowadzają pojęcie interfejsu powrotnego (*return interface*) jako odpowiednik interfejsu imigracyjnego w oryginalnym modelu Carlinga (2002). Interfejs powrotny obejmuje zestaw barier i wymogów warunkujących możliwość powrotu do miejsca pochodzenia: warunki bezpieczeństwa, dostęp do mieszkania i zatrudnienia w miejscu pochodzenia, regulacje prawne. Choć pojęcie to zostało wypracowane w kontekście migracji przymusowych, strukturalne uwarunkowania zdolności do realizacji aspiracji powrotnych znajdują zastosowanie w badaniu mobilności wewnętrznej. W przypadku migracji ze wsi do miasta interfejs powrotny obejmowałby takie czynniki, jak dostępność pracy na obszarach wiejskich, stan lokalnej infrastruktury oraz możliwości edukacyjne dla dzieci potencjalnych migrantów powrotnych.

Kluczową rolę w kształtowaniu aspiracji powrotnych odgrywają, zdaniem autorek, szersze aspiracje życiowe jednostki (*life aspirations*), rozumiane za de Haasem (2021) jako wyobrażenia o tym, co stanowi „dobre życie”. Autorki wykazują, że aspiracje powrotne są często instrumentalne, to znaczy stanowią środek do realizacji życiowych celów, których nie można osiągnąć w obecnym miejscu zamieszkania. Analogicznie, de Haas (2021) wskazuje, że zmiany w ogólnych aspiracjach życiowych jednostki wynikające z osiągnięcia kolejnych etapów w życiu, zmiany sytuacji materialnej lub ewolucja wyobrażeń o „dobrym życiu” mogą prowadzić do pojawienia się aspiracji powrotnych u osób, które wcześniej były zadowolone z życia w aktualnym miejscu zamieszkania. W tym kontekście wyprowadzki z miasta na wieś stają się naturalnym etapem dla osób poszukujących spokojnych warunków życia, przyjaznych rodzinie i blisko natury. Aspiracje powrotne zależą ponadto od statusu społeczno-ekonomicznego. Müller-Funk i Fransen wykazują, że zdolności niezbędne do realizacji powrotu są nierówno dystrybuowane: osoby o wyższym statusie społeczno-ekonomicznym dysponują większymi zasobami pozwalającymi im pokonać bariery związane z powrotem.

Podobnie, Oksana Udovik i Míriam Acebillo-Baqué (2025) badające ukraińskich uchodźców w Hiszpanii i Szwecji uzupełniają ten obraz o czynniki psychologiczne i tożsamościowe, wskazując, że stygmat społeczny, trauma i normy płciowe mogą stanowić istotne bariery dla realizacji aspiracji powrotnych, niezależnie od dostępności zasobów materialnych.

Müller-Funk i Fransen (2023) wprowadzają ponadto istotne rozróżnienie między bieżącymi a przyszłymi aspiracjami powrotnymi jako odrębnymi kategoriami analitycznymi. Bieżące aspiracje powrotne odnoszą się do gotowości do powrotu w aktualnych warunkach i są silnie uwarunkowane przez okoliczności życiowe jednostki. Przyszłe aspiracje powrotne mają charakter bardziej wyobrażeniowy i funkcjonują często jako strategia radzenia sobie z trudnościami w obecnym miejscu zamieszkania, jako nadzieja na lepszą przyszłość, a niekoniecznie jako konkretny plan działania. Autorki wykazują empirycznie, że dwie grupy respondentów – deklarujących chęć do powrotu w momencie badania i w nieokreślonej przyszłości, nie pokrywają się ze sobą, i konkludują, że te dwa rodzaje aspiracji są kształtowane przez różne zmienne i nie muszą być tożsame.

W następnym rozdziale przedstawione są wyniki dotychczasowych badań o poszczególnych etapach trajektorii młodych osób z polskich obszarów wiejskich, małych i średnich miast, to jest od pierwszych doświadczeń mobilności w trakcie szkoły średniej, przez wybór miejsca studiów, aż po decyzje podejmowane po ukończeniu edukacji. Badania te nie były realizowane w oparciu o model aspiracji-zdolności, jednak pozwalają wykazać luki w dotychczasowej wiedzy o mobilności młodych ludzi. Rozdział 4 łączy z kolei przesłanki koncepcji aspiracji-zdolności z rekomendacjami do dalszych badań dla Polski.

3. Przegląd badań nad mobilnością i brakiem mobilności osób młodych w Polsce

Przegląd literatury uwzględnia badania dotyczące osób młodych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży pochodzącej ze wsi, małych i średnich miast, odnośnie ich postaw wobec miejsca zamieszkania i mobilności, planów migracyjnych oraz zrealizowanej migracji (w celach edukacyjnych i zarobkowych). Większość omawianych badań zostało

opublikowanych w ciągu ostatnich dziesięciu lat, a żadne z nich nie zostało opublikowane przed 2007 rokiem. Tabela 1 w Aneksie przedstawia uwzględnione badania.

Wyróżnienie tych etapów życia: czasu szkoły średniej oraz wyższej wynika z dwóch przesłanek. Po pierwsze, kształcenie na poziomie średnim i wyższym jest powszechne, a tylko co dziesiąta osoba w wieku 18-24 lat nie decyduje się na edukację. Dalszą edukację podejmuje 82% absolwentów liceów (dane IBE dla rocznika kończącego szkołę w 2022 roku ([Pająk-Załęska et al. 2025](#)), 47% absolwentów techników i 14% absolwentów szkół branżowych. W 2024 roku 46% osób wieku 25-34 lat posiadało wyższe wykształcenie (GUS 2025), i odsetek ten rośnie. Aspiracje związane z wyższym wykształceniem nie są jedynie udziałem młodzieży z dużych miast, ale w coraz większym stopniu też młodych osób pochodzących ze wsi, małych i średnich miast. W 2005 roku Krzysztof Wasielewski (2009) zrealizował badanie ankietowe wśród ponad 1800 maturzystów z Torunia i okolic wykazując, że odsetek osób pragnących iść na studia wyższe jest bardzo zbliżony dla osób pochodzących z miasta i wsi. Podobnie, raport o młodzieży wiejskiej Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW 2024) pokazuje, że aspiracje społeczne, wyznawane wartości, cele i styl życia młodzieży są do siebie podobne niezależnie od miejsca zamieszkania.

Po drugie, opuszczenie domu rodzinnego, które zazwyczaj wywołane jest kontynuacją edukacji na studiach, stanowi jeden z wyznaczników wejścia w dorosłość. W badaniach ankietowych wśród osób w wieku 18-29 lat umiejętność zarobienia na siebie, prowadzenie własnego gospodarstwa domowego oraz mieszkanie samodzielne, bez rodziców zostały ocenione jako jedno z głównych markerów dorosłości (Wiszejko-Wierzbicka i Kwiatkowska 2018). Z tego też powodu trudno mówić, że chęć kontynuacji nauki jest głównym i dominującym motywem mobilności młodych ludzi: jest ona niewątpliwie „wyzwalaczem” wyprowadzek z domu rodzinnego, ale zbiega się też w czasie z podejmowaniem pracy zarobkowej, wchodzeniem w związki, poznaniem życia „gdzie indziej” i ogólnie rzecz biorąc, kształtowaniem życia w sposób coraz bardziej niezależny od rodziny. W kilku przytaczanych niżej badaniach młodzież wskazuje kontynuację nauki poza miejscowością pochodzenia jako naturalny, oczywisty etap w ich życiu. Jednak sens tego etapu nie wynika wyłącznie z uboższej oferty edukacyjnej w mniejszych miejscowościach w porównaniu z wielkimi miastami (czy braku takowej na wsiach), lecz właśnie z momentu biograficznego, w którym młodzi ludzie się znajdują. Trudno mówić o przyczynach mobilności młodych ludzi, w każdej historii jednostkowej przeplata się

bowiem wiele czynników skłaniających do wyjazdu z rodzinnej miejscowości i nie wszyscy młodzi ludzie są tego świadomi. W dalszych częściach przedstawiona zostanie ta różnorodność motywacji.

3.1 Doświadczenie mobilności uczniów szkół średnich

Przegląd badań na temat mobilności młodych osób należy rozpocząć od dojazdów do szkoły średniej zlokalizowanej poza miejscem zamieszkania, codziennych lub tygodniowych w przypadku uczniów mieszkających na stacji bądź w internacie. Dojazdy te stanowią bowiem pierwsze w życiu jednostki autonomiczne doświadczenie mobilności, co uzasadnia ich omówienie jako punktu wyjścia. Brakuje jednak na ten temat analiz ogólnopolskich, a dostępne analizy ograniczają się do wybranych lokalizacji. I tak, w badaniu dla Lublina Piotr Maleszyk (2021) wykazał, że niemal 45% spośród badanych absolwentów szkół średnich w Lublinie stanowiła młodzież zamieszkała przed rekrutacją poza Lublinem, przede wszystkim w gminach położonych w bliskiej odległości od miasta. Wynik ten pokazuje, że lubelskie szkoły średnie pełnią funkcję przyciągającą dla uczniów z całego województwa, choć mobilność na tym etapie edukacji ma przede wszystkim charakter lokalny.

Konieczność dojazdu jest jednym z najważniejszych czynników branych pod uwagę przy wyborze szkoły ponadpodstawowej. Izabela Młeczko (2017) prowadziła badanie ankietowe wśród uczniów szkół zawodowych i technicznych z czterech województw: dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, łódzkiego i mazowieckiego, oraz wywiady z częścią rodziców tych uczniów. Przy wyborze szkoły i kierunku kształcenia młodzi kierowali się przede wszystkim przekonaniem, że dany zawód zapewni im zatrudnienie po ukończeniu nauki. Istotną rolę odgrywała również lokalizacja szkoły i jej opinia w środowisku lokalnym. Rodzice okazali się instytucją o największym wpływie na decyzje edukacyjne młodych, zarówno w ocenie samych uczniów, jak i w badaniu jakościowym przeprowadzonym z rodzicami. Definiowali oni swoją rolę jako wspierającą i niedecydującą, podkreślając, że ostateczny wybór należał do dziecka. W praktyce jednak ich wpływ ujawniał się w selekcji dostępnych opcji, na przykład odrzucaniu szkół oddalonych od miejsca zamieszkania z powodów logistycznych nieuwzględniających aktualnych możliwości komunikacyjnych

Adam Parol, Łukasz Gręda i Magdalena Bajer (2025) zrealizowali badanie sondażowe wśród uczniów szkół średnich w dziesięciu miastach regionalnych: czterech ośrodkach wojewódzkich i sześciu niebędących stolicami województw, ale o zbliżonej randze w sieci osadniczej i liczbie ludności. Autorzy nie podają skali dojazdów uczniów pochodzących spoza tych miast, ale wykazują, że odległość tych dojazdów jest większa w przypadku liceów ogólnokształcących niż szkół branżowych, oraz w przypadku dzieci rodziców z wyższym wykształceniem niż rodziców o innym poziomie wykształcenia. Jednocześnie autorzy nie wykazali żadnych jednoznacznych powiązań między odsetkiem uczniów dojeżdżających spoza miasta a rankingiem danego ośrodka, liczbą ludności czy rozwinięciem funkcji edukacyjnych miasta.

Dojazdy do szkoły średniej są w literaturze przedmiotu interpretowane jako punkt wyjścia do późniejszych, trwalszych form mobilności. Ekspertka, z którą zrealizowano wywiad w ramach badania KSOW (2024), wskazuje, że przejście ze szkoły podstawowej do średniej jest kluczowym momentem w biografii młodego człowieka z obszarów wiejskich: od tego momentu wymagana jest codzienna mobilność, a jej realizacja zależy od transportu publicznego i/lub wsparcia rodziców. Zła sytuacja komunikacyjna może sprzyjać decyzji o zmianie miejsca zamieszkania na stałe jeszcze w trakcie szkoły średniej i po jej ukończeniu. Cytowane w badaniu dane dotyczące wykluczenia transportowego dokumentują, że najgorsza sytuacja komunikacyjna dotyczy młodych osób zamieszkujących miejscowości odległe o 6-15 km od miast powiatowych.

Badanie Justyny Orchowskiej (2022) zrealizowane w trzech miejscowościach województwa mazowieckiego: w Tczowie (wieś), Żurominie (gmina miejsko-wiejska) oraz Ostrowi Mazowieckiej (miasto średniej wielkości) pokazało, że we wszystkich trzech lokalizacjach doszło w ostatnich latach do likwidacji połączeń autobusowych. Wykluczenie transportowe młodzieży ujawnia się tam jako problem wielowymiarowy: choć gminy mają obowiązek organizowania dowozów do szkół podstawowych, kursy dostosowane są wyłącznie do godzin lekcyjnych, co uniemożliwia udział w zajęciach dodatkowych i kółkach zainteresowań. W przypadku szkół ponadpodstawowych problem jest poważniejszy, gdyż gminy nie są zobowiązane do organizowania transportu, a szkoły te są zazwyczaj dalej położone od miejsca zamieszkania. Podobnie, analizy transportu publicznego zrealizowane dla Polski przez Tomasza Komornickiego (2019) pokazują, że ograniczona dostępność komunikacyjna szkół średnich zawęża faktyczny wybór placówki, a tym samym „w jakimś stopniu determinuje

szeroko rozumiane wybory życiowe” młodych ludzi (s. 11). Nastolatki mieszkający w gminach do 20 tysięcy mieszkańców, badani przez Fundację Stocznia (Pierścińska i Ostrowski 2025), postrzegają wybór szkoły średniej w większej miejscowości jako możliwość „rozwinienia skrzydeł”, poszerzenia grona znajomych i zaspokojenia ambicji szkolnych. Jednocześnie codzienne dojazdy do szkoły wiążą się z realnym wysiłkiem i ograniczeniami, jeśli transport publiczny jest rzadki, zawodny lub w ogóle niedostępny. Orchowska (2022) konkluduje, że młodzież szkolna, nieposiadająca uprawnień do prowadzenia pojazdów i/lub własnych samochodów, jest szczególnie narażona na konsekwencje ograniczeń w transporcie zbiorowym: może popadać w izolację i ograniczać swoją aktywność do działań koniecznych, rezygnując z czynności rekreacyjnych. Paradoksalnie, utrudnienia mobilności mogą prowadzić do wzrostu mobilności, ale w formie migracji na stałe do miast.

Inni autorzy, Alicja Dolińska, Romuald Jończy i Przemysław Śleszyński (2020), interpretują dojazdy do szkół średnich jako wstęp do późniejszych form mobilności. Dokumentują oni narastający drenaż edukacyjny mający miejsce właśnie na etapie szkoły średniej: coraz więcej uczniów z miast satelickich Wrocławia (Oleśnica, Środa Śląska) wybiera licea w większych ośrodkach. Konsekwencją mobilności bardziej uzdolnionej młodzieży są wyraźnie gorsze efekty nauczania w mniejszych ośrodkach, co z kolei wzmacnia zachęty wśród kolejnych roczników do wyjazdu. Ten samonapędzający się mechanizm był widoczny we wcześniejszych badaniach autorów na Dolnym Śląsku, a także w powiecie wieluńskim (woj. łódzkie), dla którego Patrycja Wodzińska (2024) dokumentuje duży zasięg przyciągania młodzieży z sąsiadujących powiatów, a nawet spoza województwa. W badanym przez nią liceum w Wieluniu, co trzeci maturzysta pochodzi z innego, najczęściej sąsiadującego powiatu.

Dojazdy do szkoły średniej można zatem interpretować jako pierwszy moment, w którym ujawniają się aspiracje odnośnie dorosłego życia oraz różnice w zdolnościach do mobilności między młodymi osobami z różnych środowisk.

3.2 Doświadczenie mobilności uczniów szkół wyższych

Decyzja o wyborze miejsca studiów stanowi w świetle modelu aspiracji-zdolności pierwszy moment, w którym aspiracje edukacyjne zderzają się z realnymi zdolnościami do ich realizacji i w którym część młodych osób po raz pierwszy opuszcza region pochodzenia na dłużej.

Dominująca grupa badań na temat mobilności po szkole średniej to sondaże realizowane wśród uczniów szkół średnich odnośnie ich zamiarów i planów – są to więc badania potencjału migracyjnego, a nie rzeczywistej mobilności. Tego typu analizy odnoszą się jednak do wybranych lokalizacji, przede wszystkim Polski południowo-zachodniej jako obszaru wysyłającego, oraz Wrocławia jako ośrodka przyciągającego, bowiem tam właśnie mobilność młodzieży zaistniała na masową skalę najwcześniej i tam też lokalni naukowcy realizowali pionierskie badania na ten temat.

Badania ankietowe prowadzone wśród maturzystów w wybranych ośrodkach w trzech województwach: dolnośląskim, lubuskim i łódzkim pokazują, że zdecydowana większość planuje opuścić miejsce zamieszkania po ukończeniu szkoły średniej. Alicja Dolińska, Romuald Jończy oraz Przemysław Śleszyński (2020) ustalają, że 60% maturzystów z wybranych ośrodków znajdujących się w województwie dolnośląskim (Wrocław nie był badany) zamierza po ukończeniu szkoły zamieszkać poza miejscowością dotychczasowego zamieszkania, a tylko 40% planuje zostać na miejscu. Około 9,2% maturzystów planuje podjąć pracę za granicą bezpośrednio po ukończeniu liceum, przy czym część z nich myśli o pracy wakacyjnej lub sezonowej, nie stałej emigracji. Ważniejszym ustaleniem jest to, że aż 16,1% badanych deklaruje zamiar definitywnego zamieszkania za granicą w przyszłości, por. też (Dolińska i Jończy 2020). Odsetek ten jest niemal identyczny jak w analogicznym badaniu przeprowadzonym wcześniej w województwie opolskim (Jończy, Tanas, i Rokita-Poskart 2013), co sugeruje, że jest on typowy dla tego obszaru. Ponadprzeciętną skłonność do emigracji wykazywali maturzyści z ośrodków peryferyjnych (Jelenia Góra, Wałbrzych) oraz z samego Wrocławia, podczas gdy w małych miasteczkach i na wsiach substytutem emigracji zagranicznej były, przynajmniej na poziomie deklaracji, migracje wewnętrzne do Wrocławia.

Spośród planujących studia maturzystów ankietowanych w tym badaniu (Dolińska et al. 2020), 82,1% deklarowało chęć dalszego uczenia się we Wrocławiu, co wskazuje na bardzo ograniczone oddziaływanie innych regionalnych ośrodków akademickich. Wrocław uzyskał około 87-97% wskazań wśród maturzystów pochodzących z ośrodków dobrze skomunikowanych ze stolicą regionu. Byłe miasta wojewódzkie na Dolnym Śląsku: Jelenia Góra, Legnica i Wałbrzych, miały po kilka czy kilkanaście procent wskazań, a przypadek Wałbrzycha jest tu najbardziej wymowny: jedynie 5% maturzystów z tego miasta planujących kontynuację nauki zadeklarowało chęć pozostania w miejscu zamieszkania, a ponad 82%

wskazało Wrocław. Uczniowie z najlepszymi ocenami częściej deklarowali chęć wyjazdu do wielkich ośrodków akademickich. Na tej podstawie oraz na podstawie wcześniejszych swoich badań, autorzy zwracają uwagę na wysoką skłonność do wyjazdów młodzieży z mniejszych ośrodków na studia do dużych ośrodków miejskich, przede wszystkim Wrocławia. Podobna sytuacja ma miejsce w innych byłych miastach wojewódzkich, takich jak Częstochowa, Kalisz, Leszno, Przemyśl, Radom, ale też obecnych, lecz mniejszych stolicach regionów: Bydgoszcz, Gorzów, Opole, Zielona Góra (Jończy et al. 2013). Autorzy (Dolińska et al. 2020) wskazują na silny drenaż młodych osób, w szczególności po ukończeniu szkoły średniej, odbywający się nie do najbliższego ośrodka akademickiego, lecz poza region, do jednego z dużych miast tzw. „wielkiej piątki” (Krakowa, Poznania, Trójmiasta, Warszawy, Wrocławia).

Z tym wnioskiem korespondują wyniki dla powiatu wieluńskiego (Wodzińska 2024), w którym większość ankietowanych maturzystów deklarowało wybór Wrocławia jako miejsca dalszej nauki, a nie bliższą geograficznie Łódź. Dla Wielunia Wodzińska (2024) dokumentuje spadek odsetka uczniów chcących zostać w tej miejscowości: z 19,3% w 2011 roku do 10,5% w 2024 roku, i to pomimo wyraźnej poprawy sytuacji na lokalnym rynku pracy w tym okresie. Preferowanym kierunkiem wyjazdu był wspomniany już Wrocław (59,3%), wyprzedzający macierzysty ośrodek regionalny – Łódź (15,4%). Autorka zauważa, że deklarowana mobilność zakłada większe odległości geograficzne niż w badaniu zrealizowanym trzynaście lat wcześniej, oraz że grupa wybieranych miast akademickich stała się bardziej różnorodna. Preferencje te wynikają zatem z wyższej pozycji w hierarchii atrakcyjności migracyjnej, co można interpretować jako wyznacznik aspiracji do miejskości, nieredukowalnych do kalkulacji edukacyjnej. Pomiędzy dwoma badaniami, z 2011 i 2024 roku, spadł odsetek osób, które deklarując chęć wyjazdu na studia, deklarują również chęć późniejszego powrotu do miejsca zamieszkania.

Wysoki potencjał migracyjny wśród uczniów przedostatnich klas szkół ponadpodstawowych wykazał również Krzysztof Lisowski (2022) realizujący badania dla Zielonogórsko-Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego. Jedynie 25,2% badanych uczniów chciałoby pozostać w swojej rodzinnej miejscowości, a łącznie tylko 31,5% planuje pozostać na terenie obszaru funkcjonalnego. Ponad 60% respondentów chce migrować poza granice województwa lubuskiego, najczęściej do innej miejscowości w Polsce (36,1%) lub za granicę (26,3%). Co więcej, 38,8% badanych uznaje swój wyjazd do innego miejsca w Polsce w ciągu 5 lat za bardzo

prawdopodobny, a 25,2% za raczej prawdopodobny. Plany migracyjne deklarują częściej licealiści niż uczniowie szkół zawodowych.

Chociaż zamiary migracyjne pozostają w sferze deklaracji, badania wśród maturzystów wskazują na definitywność planów migracyjnych osób wyjeżdżających na studia. Jest to centralny wniosek wyżej opisanego badania w województwie dolnośląskim (Dolińska et al. 2020; Jończy et al. 2013): deklaracje dotyczące miejsca studiów silnie korelują z zamierzonym miejscem stałego zamieszkania, na przykład, niemal 44% osób planujących studia we Wrocławiu deklaruje zamiar stałego zamieszkania właśnie tam (Dolińska et al. 2020). Spośród wszystkich ankietowanych maturzystów, tylko co drugi chce docelowo mieszkać w miejscowości obecnego zamieszkania lub w pobliżu, a spośród tych, którzy mieszkają w miastach do 10 tys. mieszkańców – 38,8%. Oznacza to, że migracje edukacyjne nie mają charakteru czasowego, lecz wiążą się z aktywnością na rynku pracy i docelowym miejscem zamieszkania. Ich celem nie jest tylko zdobycie wykształcenia wyższego, lecz pozostanie w mieście po zakończeniu studiów: studia legitymizują opuszczenie rodzinnego domu, ale nie stanowią jedyne go celu wyjazdu (Datko 2014). O wysokim prawdopodobieństwie realizowalności tych zamiarów świadczy fakt, że maturzyści planują podejmować, a osoby już studiujące – faktycznie podejmują pracę zarobkową równoległe z nauką, na co wskazuje większość wyżej wymienionych badań, por. też (Rokita-Poskart 2020). Wejście na miejski rynek pracy jeszcze w trakcie studiów istotnie sprzyja osiedleniu się w mieście po zakończeniu nauki.

W województwie dolnośląskim maturzyści, pytani o główny powód definitywnego opuszczenia miejsca pochodzenia, wskazywali przede wszystkim chęć poprawy sytuacji materialnej i warunków życia (45,6%), brak pracy w miejscu zamieszkania (25,6%) i chęć rozwoju zawodowego i osobistego (17%) (Dolińska 2024). Pod tym względem wyraźne było zróżnicowanie między respondentami z miejsc o niskiej i wysokiej stopie bezrobocia: w powiatach z wysokim bezrobociem silniej akcentowany był brak pracy, natomiast w powiatach z niskim bezrobociem – chęć rozwoju zawodowego i osobistego. Co istotne, młodzież zamierzająca migrować do Wrocławia wskazywała częściej na brak pracy, a zamierzająca wyemigrować za granicę – przede wszystkim na chęć poprawy sytuacji materialnej, co sugeruje, że wyjazd zagraniczny jest postrzegany jako skuteczniejszy sposób na istotną poprawę warunków życia.

Przytoczone badania sondażowe dokumentują zamiary, pozostaje jednak pytanie, w jakim stopniu przekładają się one na rzeczywiste decyzje i w jakich warunkach zdolności do mobilności okazują się wystarczające lub niewystarczające do ich realizacji. Odpowiedzi na to pytanie dostarczają badania oparte na danych rzeczywistych, choć i one mają swoje ograniczenia geograficzne i metodologiczne.

Brakuje ogólnopolskich i zupełnych (dla ogółu populacji) analiz dotyczących miejsca dalszej nauki absolwentów szkół średnich, to jest w rozróżnieniu na miejsce zamieszkania, wewnątrz regionu, oraz mobilności w celach edukacyjnych poza region pochodzenia lub za granicę. Wobec braku dostępu do takich danych, autorzy wykorzystują alternatywne źródła informacji: Mikołaj Herbst (2009) oraz Jakub Rok (Herbst i Rok 2016) odwołali się do danych pochodzących z portalu społecznościowego naszaklasa.pl. Herbst (2009) przeanalizował pochodzenie studentów osiemnastu miast wojewódzkich w Polsce i ustalił, że obszary dominacji poszczególnych miast akademickich są w dużym stopniu zgodne z granicami województw: większość studentów rekrutuje się z własnego regionu, a obszary przyciągania poszczególnych miast akademickich pokrywają się w dużej mierze z granicami administracyjnymi województw. Wyjątkiem jest Warszawa, która przyciąga studentów z całego kraju, szczególnie ze wschodniej i centralnej Polski. Największe miasta akademickie – Warszawa, Kraków i Wrocław cechują się też największą zdolnością do zatrzymania młodych osób po ukończeniu studiów: Warszawy nie opuściło 52,4% z nich, Wrocławia i Krakowa – około 42,5%. W przypadku studentów przybyłych spoza województwa mazowieckiego do Warszawy, aż 35% decydowało się na pozostanie w stolicy. W innych ośrodkach odsetek absolwentów pozostających po ukończeniu edukacji był niższy i zróżnicowany, osiągając najniższe wartości w przypadku Katowic (14,9%), Zielonej Góry i Opola (24,5-24,9%).

Herbst i Rok (2016) uzupełniają ten obraz o dane dotyczące mobilności edukacyjnej w latach 1990–2007. Spośród osób, które podjęły studia po 1989 roku, aż 67,9% wybrało uczelnię w swoim rodzimym regionie. Czterokrotny wzrost liczby szkół wyższych w badanym okresie przełożył się na stopniowy spadek pokonywanych odległości pomiędzy miejscem pochodzenia i miejscem nauki. Studenci z dużych miast najczęściej studiowali we własnych miejscowościach, podczas gdy studenci z małych i średnich ośrodków pokonywali zbliżone odległości niezależnie od wielkości miejscowości pochodzenia. Mobilność po ukończeniu studiów była nieco wyższa niż przy wyborze uczelni, jednak nadal stosunkowo niska: tylko

24% absolwentów przeniosło się do innego regionu, a niemal dwie trzecie spośród tych, którzy się przenieśli, wróciło w rodzinne strony. Na mobilności zyskiwały regiony z dużymi ośrodkami metropolitalnymi, takie jak Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań i Gdańsk, natomiast regiony wschodniej Polski, w szczególności województwa świętokrzyskie i lubelskie, doświadczały najsilniejszego odpływu wykształconych kadr. Autorzy wskazują, że absolwenci chętniej opuszczali regiony o wysokim bezrobociu na rzecz zamożniejszych obszarów z dużymi miastami, co potwierdza dominującą rolę czynników ekonomicznych w decyzjach migracyjnych.

W tym miejscu warto zauważyć, że wnioski o niskiej mobilności międzyregionalnej na studia są odmienne od przywołanych wcześniej badań dla Dolnego Śląska, Opolszczyzny (Dolińska et al. 2020) i Wielunia (Wodzińska 2024), które wskazywały na dużą siłę przyciągania największych ośrodków akademickich w Polsce. Należy jednak uwzględnić dwa zastrzeżenia: badania Herbsta i Roka (2016) obejmowały całą Polskę, ale opierały się na danych tylko do 2007 roku, natomiast badania Maleszyka (2022) oraz Gawrona i Maleszyka (2025) dotyczyły wyłącznie okresu 2016–2020 i województwa lubelskiego, którego specyfika może być odmienna od sytuacji w południowo-zachodniej Polsce.

System Ekonomicznych Losów Absolwentów (ELA) umożliwia śledzenie trajektorii młodych osób w trakcie studiów i po ich zakończeniu, choć dane z tego systemu nie są udostępniane w sposób dowolny, to znaczy na poziomie indywidualnym. Seria badań Piotra Maleszyka oparta jest na unikalnych wynikach z systemu ELA dla ogółu osób uczących się w szkołach średnich i wyższych w Lublinie. Badając absolwentów lubelskich szkół średnich, Krzysztof Gawron i Maleszyk (2025) pokazują, że zdecydowana większość (83%) absolwentów szkół średnich z 2016 roku kontynuowała naukę cztery lata później. Dominującym miejscem dalszej edukacji był Lublin, a co piąty absolwent opuszczał województwo lubelskie w celu kontynuacji nauki. Zdecydowanie dominowały migracje krajowe, zaś migracje zagraniczne stanowiły około 10% wszystkich wyjazdów. Absolwenci liceów migrowali znacznie częściej niż absolwenci techników, podobnie, kobiety oraz osoby pochodzące z samego Lublina wykazywały nieco wyższą skłonność do wyjazdu. Najczęściej wybieranym celem była Warszawa, którą wybierał co drugi absolwent zmieniający miejsce zamieszkania. Inne ośrodki przyciągające lubelskich absolwentów stanowiły Kraków, Wrocław, Poznań i Gdańsk, jednak z wyraźnie mniejszym odsetkiem wyjeżdżających. Kluczowym ustaleniem badania jest silna pozytywna selekcja do

migracji: wśród 10% absolwentów z najwyższymi wynikami maturalnymi, co druga osoba wyjeżdżała poza region, zaś wśród absolwentów z najniższymi wynikami odsetek ten był ponad dziesięciokrotnie niższy. Wyniki regresji logistycznej potwierdziły, że dobry wynik egzaminu maturalnego oraz zdawanie matury międzynarodowej są najsilniejszymi statystycznie istotnymi czynnikami towarzyszącymi skłonności do wyjazdu. W analizie tych samych danych Maleszyk (2021) interpretuje drenaż edukacyjny z Lublina nie jako masowy odpływ absolwentów szkół średnich, ale na migracji najbardziej utalentowanej młodzieży (z najlepszymi wynikami w nauce) do dużych ośrodków akademickich: Warszawy, Krakowa, Wrocławia.

W innej analizie Maleszyk (2022) przedstawia siłę przyciągania i retencji przez Lublin osób podejmujących naukę na studiach. W 2020 roku zaledwie 20% studentów lubelskich uczelni publicznych stanowiły osoby pochodzące z tego miasta. Najliczniejszą grupę stanowiła młodzież z województwa lubelskiego (poza Lublinem) – około 47%, a co trzeci student rozpoczynający studia pochodził spoza regionu, najczęściej z województw podkarpackiego, mazowieckiego, podlaskiego i świętokrzyskiego. W 2020 roku, spośród absolwentów lubelskich uczelni, którzy ukończyli naukę cztery lata wcześniej (w 2016 roku), zaledwie 19,4% mieszkało w Lublinie. Dalsze 40,3% mieszkało na terenie województwa lubelskiego, ale poza Lublinem, zaś około 18% poza województwem lubelskim, w miejscowościach poniżej 500 tys. mieszkańców. Powrót do rodzinnych miejscowości w regionie lub poza nim okazało się zatem dominującą strategią absolwentów lubelskich uczelni.

Nie sposób zweryfikować, jak wielu uczniów deklarujących chęć wyjazdu w wyżej wymienionych badaniach faktycznie ten zamiar zrealizowało. Wiadomo jednak, że edukację kontynuuje większość osób kończących szkoły ponadpodstawowe oraz że nauka na studiach wyższych wymaga w polskich warunkach mobilności (na stałe lub w rytmie weekendowym) do średnich i dużych miast. Dostęp do studiów wyższych jest jednak zdeterminowany statusem społeczno-ekonomicznym: rodziny o wyższym kapitale kulturowym i społecznym mogą zapewnić dzieciom lepsze warunki do podjęcia studiów wyższych w dużym mieście, podczas gdy młodzież z innych rodzin podejmuje studia, ale częściej w mniejszych miejscowościach, na uczelniach o niższym poziomie i niekoniecznie w trybie dziennym (wypowiedź eksperta w badaniu KSOW 2024).

Obraz uzupełniają badania sondażowe prowadzone wśród studentów już po podjęciu decyzji o miejscu nauki, dokumentujące ich dotychczasową mobilność i plany migracyjne po ukończeniu studiów. Dla Kielc Iwona Kiniorska, Patryk Brambert i Emilia Staciwa (2023) wykazali mały geograficznie zasięg przyciągania studentów: w 2023 roku zdecydowana większość (97%) respondentów, którymi byli studenci dwóch kieleckich uczelni wyższych, pochodziła z terenu województwa świętokrzyskiego, przede wszystkim z powiatu kieleckiego (34,5%) i miasta Kielce (24,5%). Sugeruje to stosunkowo niską mobilność przestrzenną przy wyborze uczelni. Jednocześnie ponad połowa ankietowanych studentów wiąże swoje plany zawodowe z Kielcami lub ich okolicami: 42% planuje podjąć pracę w miejscowości zamieszkania lub w jej pobliżu. Co czwarty respondent planuje pracę w Polsce, ale poza województwem świętokrzyskim, a wśród najczęściej wymienianych miejsc były Kraków i Warszawa. Autorzy wykazali, że dominującym czynnikiem skłaniającym młodzież akademicką do planów migracyjnych była chęć poprawy sytuacji materialnej i/lub warunków życia własnych lub rodziny (59,5% wskazań), następnie brak pracy w miejscu zamieszkania (16%) oraz chęć rozwoju zawodowego i osobistego (10,5%). Zarówno kobiety jak i mężczyźni uzasadniali swoje plany przede wszystkim czynnikami ekonomicznymi (odpowiednio 82% i 93,6% wskazań).

Podobne badania sondażowe zrealizował na łódzkich uczelniach w latach 2015-2017 Kamil Kuśmider (2019). Autor wybrał do analiz wyłącznie respondentów wywodzących się z obszarów wiejskich i wykazał, że preferują oni jako przyszłą miejscowość zamieszkania inną, niż miejsce pochodzenia, ale w tym samym województwie (35% badanych), obecną miejscowość zamieszkania (25%), inne województwo (14%), lub zagranicę (25%). Wasielewski (2005, 2013) badał studentów pochodzących ze wsi kształcących się na toruńskich uczelniach: co czwarty z nich (23,4%) planował powrócić na wieś po ukończeniu edukacji, pozostali zaś nie widzieli swojej przyszłości na wsi i planowali zamieszkać w miastach, przede wszystkim bardzo dużych, pow. 100 tys. mieszkańców. Najsilniejszym i najczęściej wskazywanym motywem pozostania w mieście jest brak pracy na wsi. Studenci wprost stwierdzali, że wieś nie oferuje zatrudnienia odpowiadającego ich kwalifikacjom, a perspektywa bezrobocia lub pracy dorywczej była dla nich nie do zaakceptowania. Z tym wiąże się postrzeganie bezrobocia jako głównego problemu obszarów wiejskich, i to problemu o charakterze strukturalnym, którego indywidualne decyzje nie są w stanie rozwiązać. Drugim

motywem była negatywna ocena środowiska społecznego wsi: studenci dostrzegają bierność, apatię i pesymizm jej mieszkańców, które interpretują jako barierę dla własnego rozwoju. Część z nich wprost wskazuje, że takie otoczenie nie sprzyja realizacji aspiracji zawodowych i życiowych. Trzecim motywem był dostęp do infrastruktury i usług publicznych: odległość od miejsc pracy, placówek kulturalnych i szkół wyższej jakości jest postrzegana jako codzienna uciążliwość, zwłaszcza przez osoby myślące o założeniu rodziny.

Stosunkowo niewiele jest badań jakościowych, tzn. opartych o wywiady pogłębione, poruszających te same wątki. Paulina Mirkowska (2018), która zrealizowała pogłębione wywiady z młodymi kobietami pochodzącymi ze wsi, które po ukończeniu szkoły ponadpodstawowej osiedliły się w Warszawie. Głównym impulsem do opuszczenia domu rodzinnego była dla większości badanych kobiet chęć poszukiwanie pracy niedostępnej w miejscu pochodzenia i, w niektórych przypadkach, chęć podjęcia studiów wyższych. Wszystkie wyprowadziły się stosunkowo wcześnie, między 18-tym a 20-tym rokiem życia, przy czym droga do Warszawy nie zawsze była bezpośrednia: niektóre zatrzymywały się najpierw w innych miastach lub u rodziny, zanim ustabilizowały się finansowo. Co istotne, decyzja o wyjeździe często dojrzała już w czasach szkoły ponadpodstawowej, a same badane opisywały ją jako coś, do czego świadomie dążyły od dawna. Rodziny badanych kobiet przyjmowały decyzję o wyjeździe przychylnie, traktując ją bądź jako naturalny krok ku dorosłości i samodzielności, bądź jako szansę na lepszy rozwój w większym mieście.

Romuald Jończy i Krystyna Romaniszyn (2026) analizowali autobiograficzne relacje młodych osób pochodzących ze wsi lub małych miast, którzy podjęli studia poza rodzinną miejscowością, głównie we Wrocławiu. Bezpośrednim powodem wyjazdu była niemożność kontynuowania nauki na poziomie wyższym, ale relacje badanych ujawniają głębsze motywacje, często już skryształizowane w trakcie nauki w szkole średniej. Centralną rolę odgrywało doświadczenie wykluczenia komunikacyjnego: uciążliwe dojazdy, wielogodzinne oczekiwanie na połączenia, dezorganizacja rytmu dobowego, a w konsekwencji niemożność uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych i rozwijania zainteresowań. Wykluczenie komunikacyjne przekładało się bezpośrednio na wykluczenie społeczne: ograniczony dostęp do instytucji kultury, sportu i przestrzeni sprzyjających nawiązywaniu relacji rówieśniczych. Część badanych przyznawała wprost, że już w szkole średniej wiedziała, iż nie wróci do rodzinnych stron, właśnie ze względu na te ograniczenia. Istotnym motywem była również chęć

uwolnienia się od braku anonimowości, presji otoczenia i poczucia ciągłej oceny w małych społecznościach. Duże miasto jawiło się badanym jako przestrzeń swobody i autonomii. Ważną rolę w wyborze konkretnego miasta studiów odgrywały sieci społeczne (rodzinne i rówieśnicze), które zmniejszały stres czy problemy logistyczne związane z przeprowadzką.

Znaczenie najbliższego otoczenia dla decyzji o wyjeździe okazał się ważny w badaniu ogólnopolskim Pauli Pustułki i współauterek (2022). Wyjazd na studia jawił się młodym respondentom, zwłaszcza tym z rodzin o wysokim kapitale kulturowym jako oczywista, naturalna ścieżka życiowa, coś, co się po prostu robi po maturze, bez kwestionowania tej decyzji. Respondenci wskazywali, że takie przekonanie jest wpajane od dziecka przez rodziców i szerszą rodzinę, a samo podjęcie studiów poza miejscem pochodzenia jest postrzegane jako warunek wejścia w dorosłość i budowania własnej niezależności. Nawet jeśli młodzi regularnie wracają do domu rodzinnego w trakcie studiów, sam wyjazd jest traktowany jako krok w stronę osiągnięcia autonomii. Inne badanie dotyczące mieszkańców Tomaszowa Mazowieckiego (Nowicka et al. 2025) niuansuje oczywistość wyjazdu do dużego miasta: przeprowadzka jawi się młodym jako możliwość realizacji aspiracji edukacyjnych i zawodowych, ale może być też przejściowym, eksperymentalnym etapem życia, po którym nastąpi powrót do rodzinnej miejscowości.

Na koniec warto nawiązać do badań wśród reprezentantów zawodów „deficytowych”. Ankieta wśród studentów kierunku lekarskiego w Opolu, zrealizowana przez Aleksandrę Gruszkę (2024), pokazała, że ponad połowa studentów medycyny (52%) nie ma jeszcze sprecyzowanych planów dotyczących miejsca pracy po ukończeniu studiów. Spośród tych, którzy mają już plany: 26,8% chce pracować w Polsce poza województwem opolskim (najczęściej we własnym regionie pochodzenia), 9,4% planuje pozostać w Opolu, 3,9% – na terenie województwa opolskiego poza Opolem, a 7,9% zamierza wyjechać za granicę, najczęściej do krajów skandynawskich i Europy Zachodniej. Podobny rozkład dotyczy planów zamieszkania. Autorka podkreśla, że duża część studentów jest niezdecydowana, co czyni ich podatnymi na różne czynniki zatrzymujące lub wypychające z miejsca studiów. Podobnie nieokreślone pozostają plany migracyjne studentów pielęgniarstwa we wschodniej Polsce (Kowalewska 2024), choć autorka badania skoncentrowała się na pytaniach o wyjazd za granicę. Według ankiety, 12% studentów pielęgniarstwa zdecydowanie planowało pracować za granicą po ukończeniu studiów, a dalsze 14% deklarowało, że zrobi to warunkowo, jeśli nie

znajdzie pracy w Polsce, natomiast aż 44% nie wykluczyło emigracji w przyszłości. Co istotne, ewentualność wyjazdu nie była motywowana brakiem pracy, bowiem 93% respondentów oceniło swoje szanse na znalezienie zatrudnienia w Polsce jako wysokie lub raczej wysokie. Głównym celem wyjazdu byłoby podjęcie lepszej pracy, a następnie dalsza edukacja i rozwój zawodowy, a zatem realizacja aspiracji zawodowych, a nie reakcja na brak pracy w kraju.

Badania prowadzone w różnych regionach Polski wskazują, że wyjazd na studia do dużego miasta stał się dla zdecydowanej większości maturzystów domyślnym, niemal oczywistym etapem biografii, niezależnie od miejsca pochodzenia. Deklaracje dotyczące miejsca studiów silnie korelują z planowanym miejscem stałego zamieszkania po zakończeniu nauki. Mobilność ta ma charakter selektywny: spośród absolwentów szkół średnich z małych ośrodków i obszarów wiejskich wyjeżdżają przede wszystkim osoby z najlepszymi wynikami maturalnymi i największymi aspiracjami edukacyjnymi, podczas gdy ci z niższym kapitałem kulturowym częściej pozostają lub wybierają uczelnie bliżej miejsca zamieszkania. Motywem wyjazdu nie jest wyłącznie ucieczka przed bezrobociem: obok czynników ekonomicznych istotną rolę odgrywają aspiracje do lepszego rozwoju zawodowego, dostępu do infrastruktury i usług oraz do stylu życia kojarzonego z dużym miastem, co odpowiada zarówno instrumentalnemu, jak i wewnętrznemu wymiarowi aspiracji do migracji.

3.3 Brak mobilności i mobilność powrotna

We wszystkich wyżej wspomnianych publikacjach wątek braku mobilności lub powrotu po zakończeniu edukacji do miejsca pochodzenia pojawia się rzadko, i jest traktowany raczej jako tło dla pozostałych kategorii młodzieży niż jako świadoma, badana strategia respondentów. W omówionych do tej pory badaniach żaden z autorów nie pytał wprost o motywy pozostania, bowiem informacje o braku mobilności są pochodną badań nad ruchliwością przestrzenną.

Raport KSOW (2024) oparty jest na wszelkich dostępnych informacjach oraz wywiadach eksperckich odnośnie warunków życia młodych osób na wsi, ich postaw i zachowań. Ważnym wnioskiem raportu jest stwierdzenie, że jako społeczeństwo coraz bardziej się do siebie upodabniamy, a różnice między wsią a miastem stają się coraz mniej wyraźne. Młodzi z obszarów wiejskich oraz miejskich stają się coraz bardziej do siebie podobni pod względem wartości, aspiracji i postaw: cenią autentyczność, dbają o dobrostan psychiczny, korzystają z

tych samych platform mediów społecznościowych i tworzą analogiczne treści. Różnice, które pozostają, dotyczą przede wszystkim wyższego przywiązania do wartości religijnych i rodzinnych na wsi (PTBRiO 2024, cyt. za: KSOW 2024). Młodzi z obszarów wiejskich w większości nie wstydzą się swojego pochodzenia (CDR Kraków 2020, cyt. za: KSOW 2024). Wiejskie korzenie są dla wielu powodem do dumy i elementem tożsamości, którą chętnie eksponują w mediach społecznościowych. Wieś jest postrzegana przede wszystkim jako przestrzeń rodziny i bliskich relacji: dom pełni funkcję oazy bezpieczeństwa, a relacje międzypokoleniowe pozostają silniejsze niż w środowiskach miejskich: 83% młodych z badanych szkół rolniczych deklaruje, że w trudnych sytuacjach może liczyć na rodziców, a 75% na wsparcie rodzeństwa. Wśród pozytywnych cech wsi młodzi wymieniają bliskość natury, ciszę, spokój i własny dom, wśród negatywnych zaś brak miejsc pracy, wykluczenie komunikacyjne i ograniczony dostęp do infrastruktury kulturalnej i edukacyjnej. Jak podsumowuje socjolożka Katarzyna Krzywicka-Zdunek (za: KSOW 2024), różnice między młodymi z miast i wsi dotyczą sfery wartości oraz codziennych praktyk, ale nie podstawowych aspiracji życiowych.

Stosunek młodzieży ze wsi do wyjazdu do miasta jest według raportu KSOW zróżnicowany i niejednoznaczny. Dla części młodych wyjazd oznacza szansę na awans społeczny, nowe doświadczenia i większą sprawczość, zwłaszcza gdy zmiany na wsi zachodzą zbyt wolno, a pionierskie inicjatywy zderzają się z oporem otoczenia. Pierwsza konfrontacja z miejskim rytmem życia bywa dla wielu młodych momentem przełomowym, po którym zaczynają dostrzegać kolejne ograniczenia wsi związane ze stylem życia i możliwościami rozwoju. Raport przywołuje tu opinię eksperta: zdaniem rozmówcy ze środowiska szkół rolniczych, wyjazd i poznanie rytmu życia w mieście to nieraz decydujący moment w biografii młodych ludzi, którzy postanawiają związać z miastem swoją przyszłość. O fascynacji miejskością i nieakceptacji ograniczeń tzw. „prowincji” jako motywie przeprowadzki świadczą też inne badania (Datko 2014; Gawron i Maleszyk 2025; Łukasiuk 2007), na przykład wywiady z osobami, które urodziły się i studiowały poza Warszawą (Łukasiuk 2007). W badaniu tym pojawiły się też inne przyczyny przyjazdu do wielkiego miasta, przede wszystkim traktowanie przyjazdu jako wejścia w dorosłość i rozpoczęcie życia zawodowego, ale też chęć osiągnięcia wyższego statusu społeczno-ekonomicznego (w kontekście tego ostatniego warto doprecyzować, że opisywane migracje miały miejsce w pierwszych latach XXI wieku).

Raport KSOW ujawnia jednak, że decyzja o pozostaniu na wsi może być w równym stopniu świadoma, jak wyjazd do miasta. Młodzi, którzy widzą na wsi swoją przyszłość, zazwyczaj zostają z wyboru, a nie z braku alternatyw (MRW 2023, cyt. za: KSOW 2024). Wskazują oni jako czynniki kluczowe dla decyzji o pozostaniu pracę w rolnictwie, wsparcie dla rodzin z dziećmi i niższe koszty budowy domu (MRW 2023, za: KSOW 2024). Chociaż brak jednoznacznych danych liczbowych dotyczących odsetka młodych deklarujących chęć pozostania na wsi, raport KSOW wyróżnia kilka strategii pozostania na wsi.

Najwięcej miejsca poświęcono młodym pochodzącym z gospodarstw rolnych, dla których przejście rodzinnego gospodarstwa jest naturalną ścieżką życiową. Cytowane wypowiedzi eksperckie wskazują na specyficzny wzorzec zachowań uczniów wywodzących się z rodzin rolniczych jeszcze na etapie szkoły ponadpodstawowej. Uczniowie ci nie unikają mobilności z powodu barier finansowych ani informacyjnych, lecz rezygnują z niej świadomie i dobrowolnie, ponieważ rytm ich życia wyznacza cykl prac polowych. Wyjazdy w ramach praktyk zawodowych Erasmus+ w szkole średniej pozostają poza obszarem ich zainteresowania właśnie ze względu na pomoc w gospodarstwie. Cytowany w badaniu dyrektor zespołu szkół kształcenia rolniczego wskazuje na niewielką liczbę chętnych do wyjazdów wśród uczniów w zawodzie technik rolnik. Co więcej, część uczniów rezygnuje nawet z przystąpienia do matury, uznając ją za zbędną wobec jasno określonej przyszłości, to znaczy przejścia i prowadzenia rodzinnego gospodarstwa. Ta sama logika przekłada się na decyzje po ukończeniu szkoły średniej: młodzi z obszarów wiejskich, którzy mają możliwość realizowania się zawodowo w rolnictwie, niekoniecznie są zainteresowani kontynuacją nauki. Zainteresowanie to maleje zwłaszcza wraz z wielkością rodzinnego gospodarstwa: im jest ono większe i nowocześniejsze, tym szybciej młodzi chcą się w nim zaangażować, rezygnując zarówno z wyjazdów studyjnych i wymian Erasmus+, jak i ze studiów. Część respondentów traktuje pozostanie w rolnictwie jako świadomy wybór zawodowy, z którego są dumni, i jest to racjonalna decyzja, osadzona w konkretnym kontekście życiowym i zawodowym.

W raporcie KSOW poświęcono też uwagę młodym przedsiębiorcom, dostrzegającym we wsi zasób, a nie ograniczenie: odziedziczona ziemia, tańsze warunki lokalowe, przy zapewnionym dostępie do internetu. Zdaniem respondenta ze Związku Młodzieży Wiejskiej, coraz więcej młodych zakłada na wsi sklepy internetowe, zagrody edukacyjne czy biznesy agroturystyczne, które są początkiem aktywności zawodowej. Raport sygnalizuje też obecność osób, które

pozostają na wsi nie tyle z wyboru, co z braku zasobów pozwalających na wyjazd. Rodziny o wyższym poziomie kapitału kulturowego, społecznego i finansowego są w stanie umożliwić dzieciom kontynuację nauki w mieście. Dzieci z rodzin o niższym kapitale również podejmują studia, ale raczej w mniejszych miejscowościach i na uczelniach o niższym poziomie. Maleszyk (2021) potwierdza ten wzorec w badaniach ilościowych: studenci z obszarów wiejskich częściej kończą uczelnie zawodowe i podejmują pracę w trakcie studiów, co może utrudniać budowanie sieci kontaktów i zakorzenienie się w mieście, por. też (Rokita-Poskart 2016). Jak zaznacza dr Paulina Sobiesiak-Penszko (cyt. za: KSOW 2024), choć aspiracje i postawy są wśród młodych ze wsi i miast podobne, wiele zależy od kontekstu: na wsi mamy zarówno dzieci lokalnych elit i rolników, jak i grupę osób o mniejszych możliwościach, które wyraźnie przekładają się na to, co młodzież może zrobić ze swoim życiem.

Wspomniane już badania Mirkowskiej (2018) wśród kobiet pochodzących ze wsi, które osiedliły się w Warszawie, wskazują dziedziczenie gospodarstwa rolnego po rodzicach lub dziadkach jako główny motyw pozostania w rodzinnej miejscowości. Część respondentek wiązała pozostanie na wsi z wyborem stylu życia: ceniły swobodę własnego domu, posiadanie podwórka i bliskość natury, których nie chciały zamieniać na życie w miejskim bloku. Jednocześnie badane podkreślały, że dziedziczenie gospodarstwa rolnego nie jest regułą i że zdarzało się, że potencjalny spadkobierca rezygnował z przejęcia gospodarstwa ze względu na rozbieżność z własnymi zainteresowaniami lub niechęć do ciężkiej pracy fizycznej. Tam zaś, gdzie nie było możliwości przejęcia ziemi ani innego stabilnego zatrudnienia, pozostanie na wsi stawało się praktycznie niemożliwe, bowiem dostępne miejsca pracy ograniczały się do niskopłatnych zajęć w handlu, usługach lub prac fizycznych, a liczba lepszych stanowisk pracy, na przykład w szkole, była mała. Warto zauważyć, że pozostanie w miejscu pochodzenia nie zawsze wynikało z dobrowolnego wyboru, lecz decydowała o tym sytuacja materialna, uniemożliwiająca pokrycie kosztów życia w mieście, w szczególności wynajmu mieszkania.

Do podobnych wniosków prowadzą wspomniane już badania Jończego i Romaniszyn (2026) odnośnie młodzieży studiującej, pochodzącej ze wsi i małych miast. Badani niemal jednogłośnie wskazywali, że rówieśnicy, którzy pozostali w rodzinnych miejscowościach, to przede wszystkim osoby, które nie podjęły studiów wyższych: po maturze poszły bezpośrednio do pracy, wybrały kierunki zawodowe lub, w przypadku kobiet, wcześniej założyły rodziny. Odrębną grupę stanowiły osoby posiadające rodzinne firmy lub gospodarstwa rolne, które

przejmą w przyszłości lub już przejęły. Posiadanie własnego warsztatu pracy jest silnym czynnikiem zakorzeniającym, może też wpływać na wybór kierunku studiów i sprzyjać powrotowi po ich ukończeniu. Badani wspominali też o przypadkach, gdy dostępność dobrze płatnej pracy po stronie niemieckiej (w regionach przy granicy zachodniej) skutecznie zatrzymywała młodych w miejscu pochodzenia, eliminując potrzebę migracji wewnętrznej. Autorzy badania podkreślili, że żaden z tych wzorców nie jest jednorodny, a pozostanie na miejscu może wynikać zarówno z dobrowolnego wyboru (pozytywne przywiązanie do lokalnej wspólnoty, rodziny, natury), jak i z ograniczeń finansowych uniemożliwiających pokrycie kosztów życia w mieście.

Odnosnie grupy młodych osób, które decydują się na pozostanie w rodzinnym gospodarstwie rolnym, raport KSOW zawiera wypowiedzi eksperckie świadczące o warunkowości tych wyborów. Rolnicy-rodzice tych młodych z reguły nie polecają swoim dzieciom kontynuowania pracy rolniczej ze względu na jej niestabilność i ciężar fizyczny. Otwarte pozostaje pytanie, w jakim stopniu tego typu przekonania rodziców składają się na „dyskurs emigracyjny” zachęcający młodych do porzucenia pracy na roli i wyjazdu do miasta. Wątek ten pojawia się w literaturze przedmiotu, na przykład w wywiadach pogłębionych Wasielewskiego (2013) ze studentami w Toruniu czy Kornela Musiała (2025) z absolwentkami poznańskich uczelni wyższych pochodzących ze wsi. Wyjazd na studia był dla wszystkich respondentek w badaniu Musiała oczywistym krokiem: kontynuacja edukacji po maturze była wartością głęboko zakorzenioną w domach rodzinnych, a rodzice, często sami nieposiadający wyższego wykształcenia, aktywnie zachęcali dzieci do studiowania i traktowali to jako drogę do lepszej przyszłości. Dla większości respondentek wyjazd był szansą na usamodzielnienie się i wyrwanie z lokalnego środowiska, które postrzegały jako ograniczające edukacyjnie i zawodowo. I choć część respondentek zmagала się po przeprowadzce z silnym poczuciem osamotnienia i trudnościami psychologicznymi, z czasem miasto stawało się przestrzenią rozwoju osobistego.

O presji bliskiego otoczenia mowa jest też w wywiadach pogłębionych Ilony Matysiak (2019, 2021) z absolwentami uczelni wyższych mieszkającymi na wsi. Najsilniejszym i najczęściej przywoływanym motywem wyjazdu na studia była presja ze strony rodziców, zarówno tych z wykształceniem zawodowym lub średnim, jak i tych z wyższym. Rodzice bez wyższego wykształcenia postrzegali dyplom uczelni jako warunek konieczny awansu społecznego dzieci

i aktywnie nakłaniali je do nauki, zwłaszcza gdy dziecko wyróżniało się zdolnościami. W niektórych przypadkach presja była na tyle silna, że młode osoby czuły się do studiów zmuszone, a kilka respondentek przyznało, że wolałoby iść do pracy lub do szkoły zawodowej, ale nie miało realnego wyboru. Część z nich wybrała przypadkowy kierunek na niewielkiej lokalnej uczelni i po studiach nie znalazła zatrudnienia odpowiadającego wykształceniu, wracając do pracy na rodzinnym gospodarstwie. W rodzinach, gdzie przynajmniej jedno z rodziców miało wyższe wykształcenie, mechanizm działał inaczej: studia były oczywistością, czymś, co „się po prostu robi”. Część rodziców z tej grupy przekonywała dzieci do wyjazdu na studia nie tylko argumentami zawodowymi, lecz także podkreślając wartość samego doświadczenia: możliwość usamodzielnienia się, poznania nowych środowisk i przeżycia najlepszego okresu w życiu. Istotną rolę odgrywały też wzorce w rodzinie, gdy starsze rodzeństwo lub kuzyni, którzy wcześniej podjęli studia, stawali się punktem odniesienia i źródłem inspiracji. Część respondentów wybierała uczelnię, na której już studiował ktoś bliski, preferowała miasta w tym samym regionie co rodzinna wieś, albo opierała się propozycji zamieszkania w mieście na stałe w czasie studiów, wybierając codzienne dojazdy, by pozostać blisko domu. Szkoła i lokalna społeczność odgrywały mniejszą, ale zauważalną rolę wśród respondentów będących pierwszymi osobami z wyższym wykształceniem w rodzinie. Ważną postacią bywał nauczyciel w liceum, który dostrzegał zdolności ucznia i ukierunkowywał go edukacyjnie, zwłaszcza gdy środowisko wiejskie nie sprzyjało rozwijaniu intelektualnych ambicji. Warto odnotować, że w tej grupie badanych wyjazd na studia rzadko był wynikiem własnej, autonomicznej decyzji, lecz raczej odpowiedzią na oczekiwania otoczenia, realizacją rodzinnych aspiracji lub naśladowaniem wzorców. Własna motywacja do studiowania: ciekawość, ambicja, chęć rozwoju, pojawia się w narracjach rzadko i najczęściej z perspektywy czasu, jako coś, co respondenci odkryli dopiero po podjęciu studiów.

Powrót na wieś jest w szczególności problematyczny dla osób, które skończyły studia wyższe i szukają zatrudnienia zgodnego z zawodem. W badaniach Wasielewskiego (2013) o studentach o wiejskim pochodzeniu, powrót na wieś był przez większość respondentów traktowany warunkowo, jako możliwa perspektywa w nieokreślonej przyszłości, po „ustabilizowaniu się” finansowym i zawodowym, i najchętniej na wsi podmiejskiej, a nie w oddaleniu od miasta. Powrót bezwarunkowy planowali przede wszystkim studenci z rodzin o niższym kapitale kulturowym, studiujący na mniej prestiżowych kierunkach. Badanie wśród studentów

olsztyńskich uczelni pokazało stopniowe zanikanie stygmatu wiejskiego pochodzenia: wieś przestaje kojarzyć się z zacofaniem, a staje się alternatywną przestrzenią wobec miasta, zwłaszcza gdy jest dobrze skomunikowana. Co czwarty student brał pod uwagę zamieszkanie na wsi, a dominującym motywem było przekonanie, że wieś jest najlepszym miejscem do wychowywania dzieci. Spośród tych, którzy rozważali przeprowadzkę, 59% wybrałoby tereny w promieniu 20 km od Olsztyna, a 93% nadal dojeżdżałoby do pracy w mieście. Dla młodych dobrze skomunikowana z miastem wieś może być pełnoprawnym substytutem mieszkania na miejskich obrzeżach, a przeprowadzka na wieś nie oznaczałaby zmiany stylu życia. Wieś jest wybierana instrumentalnie: jako tańsza, spokojniejsza i korzystniejsza dla rodziny z dziećmi przestrzeń mieszkaniowa, wciąż zintegrowana z miastem przez codzienne dojazdy. Nie ma tu mowy o tożsamości wiejskiej ani o dobrowolnym ograniczeniu mobilności, lecz jest to raczej racjonalna kalkulacja jakości i kosztów życia, wpisująca się w logikę suburbanizacji.

Wśród respondentek Kornela Musiała (2025), absolwentek poznańskich uczelni wyższych, które pochodziły ze wsi i wróciły na wieś, większość osób traktowała powrót na wieś jako świadomy wybór i strategię życiową. Częstym motywem było zmęczenie miejskim stylem życia: hałasem, tempem, presją ciągłej aktywności. Respondentki wprost mówiły o potrzebie spokoju, ciszy i kontaktu z naturą, przy czym nie był to romantyczny sentyment do wsi, lecz reakcja na konkretne wyczerpanie środowiskiem miejskim. Powrót na wieś był też opisywany przez respondentki jako wynik strategicznej analizy własnych potrzeb i długofalowych celów. W tej grupie respondentek pojawiały się najbardziej zróżnicowane motywy: korzystniejszy lokalny rynek pracy w wyuczonym zawodzie, niższe koszty życia, dostęp do żłobka i przedszkola, bliskość partnera, a także po prostu subiektywne poczucie, że wieś lepiej odpowiada własnemu stylowi życia. Oczywiście, wśród osób, z którymi autor rozmawiał, pojawiły się też takie, dla których powrót na wieś był wymuszony zewnętrznymi okolicznościami, takimi jak trudna sytuacja finansowa uniemożliwiająca samodzielne utrzymanie się w mieście czy choroba wymagająca wsparcia rodziny. Co ciekawe, nawet respondentki zmuszone do powrotu na wieś nie rozpatrywały tego w kategoriach porażki czy rezygnacji z aspiracji, widząc w zmianie miejsca zamieszkania szansę na poprawę sytuacji życiowej.

Powrót do małych i średnich miast jest równie nieoczywisty. Respondenci wspomnianego już badania etnograficznego w Tomaszowie Mazowieckim (Nowicka et al. 2025) mieli za sobą

wyjazd do wielkiego miasta, a wśród motywów powrotu najczęściej wymieniano trudną sytuację mieszkaniową i problemy z utrzymaniem się w mieście, a także relacje z osobą mieszkającą w tym mieście. Jednak osiedlanie się w Tomaszowie to nie tylko powroty „porażki” czy bezpieczne „lądowanie”, bowiem miasto i jego infrastruktura sportowa przyciągają też młode osoby z innych regionów kraju. O podobnym efekcie nie można mówić w przypadku obszarów wiejskich, gdzie osoby wykształcone powracające lub przyjeżdżające z miast znajdują pracę głównie w szkole, lokalnej administracji, instytucjach kultury, transporcie i usługach teleinformatycznych (Matysiak 2018, 2021).

W badaniu Jończego i Romaniszyn (2026), w którym respondentami byli studenci pochodzący ze wsi i małych miast, zapytano o plany na powrót do rodzinnych miejscowości. Pierwszą i zasadniczą barierą jest brak pracy odpowiadającej zdobytemu wykształceniu i umożliwiającej dalszy rozwój zawodowy. Lokalne rynki pracy w mniejszych ośrodkach oferują głównie stanowiska niewymagające wyższego wykształcenia lub wymagające wysokich kwalifikacji i jednocześnie wieloletniego doświadczenia, którego absolwenci dopiero co kończący studia nie są w stanie spełnić. Lokalne rynki pracy nie są też dostatecznie chłonne: nawet jeśli odpowiednia praca istnieje, jej utrata oznacza praktycznie brak alternatywy w okolicy. Badani, którzy powrócili lub rozważają powrót, wskazywali jako główne czynniki skłaniające do tej decyzji znalezienie pracy zgodnej z wykształceniem, bliskość rodziny, niższe koszty życia oraz dobra lokalizacja miejscowości względem większych ośrodków miejskich. Pandemia COVID-19 okazała się ważnym katalizatorem refleksji: przymusowy powrót do domu pozwolił wielu badanym docenić ciszę, przestrzeń i bliskość natury, choć w większości przypadków nie wystarczyło to do podjęcia decyzji o definitywnym pozostaniu.

Narrację doceniania wsi po powrocie z miasta – jako azylu, przestrzeni autentyczności i zdrowia psychicznego, przedstawia raport KSOW (2024), który cytuje wpisy młodych w mediach społecznościowych. Badanie Małgorzaty Budyty-Budzyńskiej (2025) dokumentuje modelową wręcz mobilność na wieś motywowaną aspiracjami wewnętrznymi: wartościowaniem wiejskiego stylu życia jako takiego, blisko natury i w duchu ekologii, niezależnie od jego użyteczności zawodowej czy ekonomicznej. Autorka zrealizowała wywiady z osadnikami, którzy przenieśli się z dużych miast do mazurskiej gminy, osobami trzydziesto- i czterdziestoletnimi, z reguły dobrze wykształconymi. Wyjazd na wieś był dla nich świadomym projektem, strategią emancypacyjną, motywowaną złą jakością życia w wielkim

mieście i chęcią powrotu do natury. Respondenci mówili o kryzysie zdrowotnym i egzystencjalnym wywołanym intensywnym życiem miejskim, i o odzyskaniu czasu dla siebie (tzw. *slow life*), uwolnienia się od presji i „miejskiego pędu”. Wszyscy respondenci z tej grupy deklarowali, że wieś jest ich docelowym miejscem zamieszkania, jednak autorka odnotowuje, że część osadników z tej grupy jednak wyjechała, przede wszystkim z pobudek finansowych i zawodowych. Trwałość osiedlenia zależy zatem nie tylko od aspiracji, lecz też od realnych zdolności: materialnych, organizacyjnych i zdolności adaptacji do lokalnej społeczności.

Na koniec warto jednak zaznaczyć, że osoby wysoko wykształcone mieszkające na wsi nie stanowią reprezentatywnego przekroju absolwentów wiejskiego pochodzenia. Matysiak (2019, 2021) wskazuje, że znaczna część badanych przez nią osób nigdy właściwie nie wyjechała z rodzinnych miejscowości, lecz że zdobyły one wykształcenie poprzez studia na lokalnej uczelni lub w trybie zaocznym. Te osoby, które wróciły lub zostały, już na etapie wyborów edukacyjnych orientowały się na pozostanie na wsi, na przykład wybierały kierunki praktyczne i pożądane na lokalnym rynku pracy (pedagogika, kierunki zawodowe), uczelnie położone blisko lub znane z rodzinnych sieci kontaktów, a także bezpłatne studia na uczelniach publicznych. Najsilniejszym motywem pozostania na wsi lub powrotu na nią są więzi rodzinne, społeczne i przywiązanie do lokalnej społeczności, a drugorzędnym – możliwości zawodowe (respondenci znaleźli zatrudnienie w sektorze publicznym, w administracji lub edukacji) (Matysiak 2018). Kwestie rodzinne różnicują strategie kobiet i mężczyzn: te pierwsze częściej pozostają na wsi, do niej wracają lub przenoszą się na wieś (jeśli pochodzą z miasta) ze względu na partnera, męża, ale też obowiązki opieki nad starzejącymi się rodzicami (Matysiak 2022). Osoby mieszkające na wsi są zazwyczaj głęboko zakorzenione w lokalnej społeczności i rzadko planują wieś opuścić, częściowo ze względu na awersję do wielkich miast i wielkomiejskiego stylu życia. Sprzyjają temu również silne wartości wyniesione z domu oraz doświadczenie studiowania na pobliskich regionalnych uczelniach. Kontekst materialny również ma znaczenie: tereny wiejskie są postrzegane jako atrakcyjne ze względu na niższe koszty życia i lepsze warunki mieszkaniowe, zwłaszcza gdy wieś jest dobrze skomunikowana z miastem. Ważnym zasobem są też działki budowlane dziedziczone po rodzicach na obszarach rolniczych. Część powrotów ma charakter przeprowadzki nie do rodzinnej wsi, lecz do wsi położonej bliżej miasta, by łączyć zalety wiejskiego stylu życia z większymi możliwościami zawodowymi.

Podsumowując przegląd dostępnych badań warto podkreślić, że brak mobilności mieszkańców wsi oraz powroty na wieś po studiach są zjawiskami wewnątrznie zróżnicowanymi, których nie należy traktować jako jednorodnej kategorii. Wyróżnić można co najmniej kilka odmiennych strategii i motywów. Raport KSOW (2024) wspomina o strategii dzieci z rodzin rolniczych, które świadomie i dobrowolnie rezygnują z mobilności nie z powodu barier finansowych czy informacyjnych, lecz dlatego, że widzą spełnienie swoich aspiracji w zaangażowaniu w gospodarstwie rolnym. Dla młodych przedsiębiorców wieś nie jest przestrzenią ograniczeń, lecz zasobem: odziedziczona ziemia, tańsze warunki lokalowe i dostęp do internetu tworzą warunki do zakładania lokalnych biznesów i realizacji celów zawodowych i życiowych. Istnieją też przypadki pozornych powrotów na wieś, gdy wyjazd na studia miał charakter wyłącznie tymczasowy lub niepełny, to jest do lokalnej lub pobliskiej uczelni. Obecność takich osób na wsi po ukończeniu edukacji nie jest efektem decyzji o powrocie, lecz kontynuacją dotychczasowego zakorzenienia w lokalnej społeczności.

Wśród tych, którzy faktycznie wyjechali i wrócili, motywy powrotu są równie zróżnicowane. Obok powrotów wymuszonych okolicznościami zewnętrznymi, pojawiają się powroty jako świadomy wybór stylu życia oraz jako długofalowa strategia, uwzględniająca kalkulację kosztów utrzymania, lokalny rynek pracy, bliskość rodziny i partnera oraz preferencje dotyczące codziennego otoczenia. Najsilniejszym motywem pozostania na wsi lub powrotu na nią są więzi rodzinne i przywiązanie do lokalnej społeczności, a nie motywy ekonomiczne, choć te ostatnie odgrywają rolę kontekstową: atrakcyjność wsi wzrasta, gdy jest ona dobrze skomunikowana z miastem, a koszty życia i dostępność mieszkania przemawiają na jej korzyść. Ważnym kontekstem dla tych indywidualnych decyzji jest obserwowalna w ostatnich latach ewolucja społecznego postrzegania wsi (widoczna już w samych danych przywoływanych badań). We wcześniejszych pracach wieś pojawia się przede wszystkim jako przestrzeń ograniczeń: braku pracy, niskiego poziomu wykształcenia, stygmatyzującego pochodzenia i przymusowej mobilności. W nowszych badaniach i, co istotne, w deklaracjach samych młodych, wieś coraz częściej jawi się jako przestrzeń alternatywna wobec miasta, atrakcyjna zwłaszcza wówczas, gdy jest dobrze skomunikowana z ośrodkiem miejskim. Wieś podmiejska przestaje być substytutem gorszej jakości, a staje się świadomie wybieraną opcją łączącą lepsze warunki życia z dostępem do miejskiego rynku pracy i usług. Ewolucja ta dokonuje się też w sferze symbolicznej: stygmat wiejskiego pochodzenia stopniowo zmniejsza się, a wiejskie

korzenie stają się dla młodych powodem do dumy, a nie wstydu. Aspiracje młodych ze wsi i z miast upodabniają się przy tym coraz bardziej, a różnice między nimi dotyczą dziś raczej dostępu do zasobów i infrastruktury niż fundamentalnych wartości czy życiowych celów. Oznacza to, że brak mobilności lub powrót na wieś coraz rzadziej można interpretować jako wyraz niskich aspiracji, a coraz częściej jako świadomy wybór spośród realnych alternatyw, osadzony w konkretnym kontekście biograficznym, rodzinnym i zawodowym.

4. Przesłanki do dalszych badań

4.1 *Implikacje modelu aspiracji-zdolności do badań mobilności osób młodych*

Podsumowując opis modelu aspiracji-zdolności, można wskazać kilka wniosków o charakterze koncepcyjnym i metodologicznym. Po pierwsze, model ten jest wystarczająco elastyczny, by mógł być stosowany w różnych kontekstach, tj. w odniesieniu do migracji międzynarodowej i wewnętrznej, dobrowolnej i przymusowej, jednorazowej i powtarzalnej (o charakterze powrotu). Oddziela on chęć zmiany miejsca zamieszkania od możliwości realizacji takiego planu, dzięki czemu uwzględnia też zjawisko braku mobilności i różnych uwarunkowań (przyczyn) braku mobilności. Szczególną wartością analityczną modelu w odniesieniu do młodych mieszkańców wsi czy małych miast jest to, że pozwala on traktować **pozostanie w miejscu zamieszkania, wyjazd i powrót jako równoprawne, wymagające osobnego wyjaśnienia strategię**, a nie jako kolejne punkty na jednej skali mobilności.

Koncepcja aspiracji-zdolności uwzględnia uwarunkowania mobilności na różnych poziomach: makro-, mezo- i mikrospołecznym, umożliwiając badanie znaczenia zarówno czynników strukturalnych, jak i sprawczości jednostek – potencjalnych migrantów. Odnosnie uwarunkowań makro- i mezospołecznych, można zadać pytanie o środowisko emigracyjne: czy wyjazd do miasta jest kulturowo zakodowany jako domyślna trajektoria biograficzna młodych ludzi? W jaki sposób wzorce migracyjne rodziców i rodzeństwa kształtują aspiracje do podjęcia mobilności? Czy istnieją dyskursy kształtujące lokalną tożsamość i legitymizujące pozostanie (które oddziałują na osoby dobrowolnie niemobilne)? Czy istnieją dyskursy stygmatyzujące obszary wiejskie? I odwrotnie, czy istnieją dyskursy rewaloryzujące wieś i legitymizujące pozostanie na niej, które mogą samodzielnie redukować lukę aspiracyjną między wsią a miastem, niezależnie od barier strukturalnych? Czy rosnąca afirmacja wiejskiej tożsamości i

stylu życia, obserwowana na przykład w mediach społecznościowych (KSOW 2024), przekłada się na zmiany w aspiracjach migracyjnych?

Podobnie, można zadać pytania o interfejs imigracyjny w miastach, za granicą lub w innych miejscach docelowych: jakie są główne bariery: koszty mieszkaniowe, dostęp do usług społecznych, sieci kontaktów? I w odniesieniu do poziomu mikrospołecznego – jak bariery mobilności różnicują się między grupami społecznymi? Jak różnicują one aspiracje między kobietami i mężczyznami? Odnośnie samych aspiracji, model umożliwia zadanie pytania o względny udział aspiracji instrumentalnych (mobilność w celu podjęcia pracy, edukacji, osiągnięcia wyższego dochodu) oraz wewnętrznych (mobilność w celu zmiany miejsca zamieszkania i uzyskania autonomii, zmiany stylu życia, doświadczenia miejskości) w decyzjach migracyjnych młodych Polaków.

Proponowany model dopuszcza ewolucję aspiracji i zdolności do podjęcia mobilności w zależności od fazy życia jednostek i ich rodzin. Jak zmieniają się zatem aspiracje w toku doświadczenia migracyjnego? Jak zmienia się luka aspiracyjna między wyobrażonym a rzeczywistym życiem w mieście i w jakim stopniu jej zmiana przewiduje pojawienie się aspiracji powrotnych? Czy aspiracje powrotne różnią się w zależności od płci, miejsca pochodzenia, aktualnego miejsca zamieszkania, sytuacji zawodowej i innych charakterystyk sytuacji życiowej? Jakie elementy składają się na interfejs powrotny w migracjach młodych osób, tzn. jakie bariery strukturalne utrudniają realizację aspiracji powrotnych nawet wśród osób, które chciałyby wrócić? Jakie czynniki kształtują aspiracje powrotne młodych osób, które wyjechały do miasta na studia: czy są one przede wszystkim instrumentalne (możliwości zawodowe na wsi) czy „same z siebie” (tożsamość lokalna, styl życia)? Analogiczne pytanie można postawić wobec osób, które nigdy nie wyjechały z miejsca zamieszkania: czy ich brak mobilności wynika z dobrowolnego wyboru opartego na pozytywnej waloryzacji wiejskiego stylu życia, a więc z aspiracji „samych w sobie”, czy raczej z niedostatecznej zdolności do aspirowania, ograniczonej przez lokalne dyskursy i brak informacji o możliwościach życia gdzie indziej?

Osobnym, dotychczas słabo zbadanym wątkiem, który model aspiracji-zdolności otwiera w kontekście polskich obszarów wiejskich, jest pytanie o aspiracje hamujące wyjazd, a nie tylko te, które go motywują. Dotychczasowe badania nad mobilnością młodzieży wiejskiej

koncentrowały się przede wszystkim na czynnikach skłaniających do opuszczenia wsi, traktując brak mobilności jako zjawisko wymagające wyjaśnienia poprzez ograniczenia lub deficyty. Tymczasem wieś może być postrzegana jako przestrzeń pozytywnie wartościowana, a nie tylko jako punkt wyjścia do lepszego życia gdzie indziej. Rodzi to pytanie: czy i w jakim stopniu zmieniające się wyobrażenie o tym, czym jest „dobre życie”, może samo w sobie wystarczająco zmniejszyć lukę aspiracyjną między wsią a miastem, by ograniczyć skłonność do wyjazdu. Model de Haasa (2021) pozwala to pytanie precyzyjnie sformułować. Jeśli ogólne aspiracje życiowe jednostki ewoluują w kierunku wartości, które wieś może zaspokoić, to luka aspiracyjna między miejscem pochodzenia a miastem może zmaleć do tego stopnia, że wyjazd przestaje być konieczny lub pożądaný. W tym ujęciu dobrowolny brak mobilności nie musi wynikać z braku zdolności do wyjazdu, lecz może być wyrazem aspiracji „samych w sobie”, takich jak wiejskiego stylu życia jako takiego. Odpowiedzi na te pytania mogą mieć istotne znaczenie nie tylko poznawcze, lecz także praktyczne dla polityk publicznych, by wspierały lokalne warunki umożliwiające realizację aspiracji młodzieży.

Wreszcie, model ten sprawdza się zarówno w badaniach ilościowych, jakościowych, jak i mieszanych, przy czym każde z tych podejść odsłania inne aspekty migracji. Badania ilościowe pozwalają identyfikować statystycznie istotne zmienne różnicujące aspiracje i zdolności wśród respondentów, z kolei badania jakościowe odsłaniają dyskursywne i znaczeniowe wymiary aspiracji, których nie sposób uchwycić przez zmienne ilościowe. Pytania o aspiracje hamujące wyjazd wymagają w szczególności podejścia jakościowego, pozwalającego odtworzyć w toku biografii znaczenia przypisywane życiu na wsi zanim zapadnie decyzja migracyjna.

4.2 Luki wiedzy w polskich badaniach

Dotychczasowy stan wiedzy na temat mobilności młodych osób z obszarów wiejskich jest nierównomierny: pewne zjawiska są dobrze udokumentowane empirycznie, podczas gdy inne pozostają słabo zbadane lub niezbadane w ogóle, co stwarza przesłanki do dalszych badań. Dobrze udokumentowana jest norma wyjazdu do miasta jako domyślnej trajektorii biograficznej młodych ze wsi, a także rola presji rodzinnej i wzorców migracyjnych w kształtowaniu aspiracji edukacyjnych. Opisany został też udział aspiracji instrumentalnych, związanych z pracą, zarobkami i awansem społecznym w decyzjach migracyjnych, zarówno na

poziomie deklaracji maturzystów, jak i w narracjach osób już studiujących lub po studiach. Istniejące badania wskazują też na aspiracje wewnętrzne przyświecające wyjazdom, takie jak pragnienie autonomii, miejskości jako stylu życia, doświadczenia życia gdzie indziej. Wątki te pojawiają się w kilku badaniach jakościowych i w analizach deklaracji maturzystów, ale warte zbadania jest to, w jakim stopniu współwystępują one z aspiracjami instrumentalnymi i jak kształtują się w zależności od kontekstu społecznego. Interesującym kierunkiem badań jest też pytanie o aspiracje powrotne i ich naturę: czy osoby, które wróciły na wieś po studiach, kierują się przede wszystkim kalkulacją ekonomiczną, czy raczej wartościowaniem wiejskiego stylu życia jako takiego. Musiał (2025) i raport KSOW (2024) dostarczają tu pierwszych jakościowych przesłanek, wskazując na obecność obu wymiarów, lecz zagadnienie to zasługuje na szersze ujęcie.

Ewolucja postrzegania wsi od przestrzeni ograniczeń do przestrzeni alternatywnej wobec miasta jest w istniejących badaniach dobrze widoczna, zwłaszcza gdy zestawimy ze sobą prace z różnych lat. Wasielewski (2005, 2013) dokumentuje wizerunek wsi jako miejsca bez perspektyw, Żróbek-Różańska i Zysk (2015) pokazują stopniowe zanikanie stygmatu wiejskiego pochodzenia, a KSOW (2024) i Musiał (2025) opisują wieś jako przestrzeń wartościowaną pozytywnie. Otwarte pozostaje jednak pytanie, jak rosnąca rewaloryzacja wsi i afirmacja wiejskiej tożsamości przekładają się na mierzalne zmiany w aspiracjach migracyjnych młodych, a tym samym na rzeczywiste ograniczenie odpływu ze wsi.

Ważnym kierunkiem przyszłych badań jest rozpoznanie dobrowolnego braku mobilności osób, które nigdy nie wyjechały z miejsca pochodzenia. Pierwsze sygnały w tym zakresie przynoszą badania Matysiak (2019) oraz raport KSOW (2024), który wskazuje, że część młodych zostaje na wsi z wyboru, część zaś ze względu na ograniczone zasoby. Zbadanie, w jakim stopniu brak mobilności wynika z pozytywnych aspiracji, a w jakim z niedostatecznej zdolności do wyobrażenia sobie alternatywy, pozwoliłoby nie tylko wypełnić lukę poznawczą, ale też dostarczyć przesłanek dla polityk publicznych. Istotną przesłanką do dalszych badań jest też geograficzna i metodologiczna wybiórczość wykorzystywanych dotychczas danych ilościowych. Istniejące badania sondażowe dotyczą wybranych lokalizacji i kategorii respondentów, co uniemożliwia wnioskowanie o charakterze i zróżnicowaniu zjawisk w skali całego kraju.

Stosunkowo słabo rozpoznana jest sytuacja młodych, którzy po ukończeniu szkoły średniej nie podjęli dalszej nauki i weszli bezpośrednio na rynek pracy lub pozostają nieaktywni zawodowo. Większość badań operacjonalizuje respondentów przez pryzmat statusu edukacyjnego, na przykład jako uczniów szkół średnich, studentów lub absolwentów uczelni wyższych. Grupa pozostałych osób młodych jest trudniejsza do zbadania ze względu na brak instytucjonalnego punktu rekrutacji, jakim dla badaczy są szkoły i uczelnie. Brak centralnego rejestru uczestników szkół policealnych, kursów zawodowych i kształcenia ustawicznego oraz fakt, że ich uczestnikami są często osoby już pracujące i prowadzące samodzielne gospodarstwa domowe, sprawiają, że ich mobilność ma odmienny charakter niż mobilność edukacyjna i pozostaje poza zasięgiem dostępnych narzędzi badawczych.

Kwestia płci pojawia się w badaniach empirycznych fragmentarycznie, nigdy jako samodzielny przedmiot analizy. Żadne z omówionych badań ilościowych nie traktuje płci jako zmiennej wyjaśniającej wzorce mobilności w sposób systematyczny. Dwa przywołane badania jakościowe dotyczące mobilności ze wsi i powrotów na wieś (Mirkowska 2018; Musiał 2025) objęły wyłącznie kobiety, co uniemożliwia porównanie ich doświadczeń z doświadczeniami mężczyzn. Najwyraźniejszy sygnał zróżnicowania płciowego pochodzi z badań Matysiak (2022), który wskazuje, że kobiety częściej pozostają na wsi lub wracają do niej ze względu na partnera i obowiązki opieki nad starzejącymi się rodzicami. Podobny wątek pojawia się w badaniu Jończego i Romaniszyn (2026): wśród rówieśników niemobilnych respondentów, kobiety były najczęściej osobami, które po maturze wcześniej założyły rodziny, podczas gdy mężczyźni pozostawali przede wszystkim ze względu na pracę lub przejęcie rodzinnego gospodarstwa. Luka badawcza dotycząca znaczenia płci dla mobilności jest szczególnie widoczna w odniesieniu do mężczyzn niemobilnych i powracających, bowiem tej grupy żadne z omówionych badań jakościowych nie objęło bezpośrednio.

Materiał empiryczny dotyczy w przeważającej mierze wsi jako obszaru pochodzenia. Małe miasta i miasta powiatowe są obecne w badaniach etnograficznym dotyczących wybranych miejscowości, w których kwestia mobilności nie zawsze jest głównym tematem. Wyjątkiem są analizy Dolińskiej et al. (2020) i Jończego et al. (2013) dotyczące wyjazdów maturzystów z byłych miast wojewódzkich, oraz studium etnograficzne Nowickiej et al. (2025) w Tomaszowie Mazowieckim, jednak żadne z nich nie bada systematycznie mobilności młodych z i do miast powiatowych jako obszarów wysyłających i docelowych.

Zgromadzony materiał empiryczny wskazuje na dominację motywów edukacyjno-zawodowych w deklaracjach respondentów: we wszystkich badaniach ilościowych, w których pytano o główny powód wyjazdu, chęć poprawy sytuacji materialnej, brak pracy w miejscu zamieszkania i chęć rozwoju zawodowego łącznie uzyskiwały zdecydowaną większość wskazań. Motywy autonomiczne i tożsamościowe (traktowanie wyjazdu jako wejścia w dorosłość, fascynacja miejskością czy chęć wyrwania się z lokalnego środowiska) są obecne w badaniach jakościowych, ale rzadziej mierzone wprost i trudniej porównywalne między badaniami. Motywy relacyjne i matrymonialne jako cel migracji stanowią wyraźną lukę: pojawiają się w zgromadzonym materiale w kontekście powrotów i pozostania na wsi, rzadziej jako przesłanka wyjazdu do większego miasta. Rekonstrukcja celów migracji jest utrudniona przez różnorodność przesłanek migracyjnych: nawet gdy respondent wskazuje dominujący motyw wyjazdu związany z podjęciem studiów, znalezieniem pracy, zawiązaniem relacji osobistej, rzadko jest to motyw jedyny. Dodatkowym problemem metodologicznym jest racjonalizacja *ex post* decyzji podejmowanych w młodym wieku: takie decyzje bywają nieuświadomione lub podyktowane wieloma czynnikami jednocześnie, a respondenci z czasem nadają im spójną narrację, która niekoniecznie oddaje rzeczywisty przebieg procesu decyzyjnego. Istniejące badania ilościowe, oparte na deklaracjach zamiarów lub danych rejestrowych, nie pozwalają uchwycić tej złożoności — jest to jeden z argumentów na rzecz uzupełnienia ich podejściem jakościowym w projektowanych badaniach terenowych.

4.3 Wnioski i przesłanki do dalszych badań

W dalszych badaniach podjęta zostanie próba analizy determinant mobilności i braku mobilności młodych osób w Polsce w oparciu o kilka typów danych. Po pierwsze, wykorzystanie danych z systemu ELA pozwoli na śledzenie trajektorii edukacyjnych i zawodowych całych roczników absolwentów w podziale na miejsce pochodzenia, typ ukończonej szkoły i kolejne miejsca zamieszkania, dostarczając po raz pierwszy ogólnopolskiego, pełnego obrazu mobilności edukacyjnej i zawodowej młodych ze wsi. Uzupełnieniem analizy tych danych będzie badanie sondażowe na reprezentatywnej próbie losowej młodych, pozwalające na pomiar aspiracji i zdolności do mobilności w sposób umożliwiający uogólnienia oraz porównania między regionami, typami miejscowości i grupami społecznymi. Dane z systemu ELA i badanie sondażowe pozwolą przy tym

zwalidować wzajemnie swoje wyniki: trajektorie zarejestrowane w danych administracyjnych będą mogły być skonfrontowane z deklaracjami i retrospektywną oceną respondentów.

Dane administracyjne i sondażowe odpowiadają jednak jedynie na część pytań wskazanych w rozdziałach 4.1 i 4.2. Pozwalają identyfikować statystycznie istotne zmienne różnicujące aspiracje i zdolności, śledzić rzeczywiste trajektorie mobilności oraz porównywać grupy (osoby mobilne i niemobilne, pochodzące z różnych grup społecznych, regionów i typów miejscowości), lecz nie są w stanie uchwycić subiektywnych znaczeń, wyobrażeń i narracji, które leżą u podstaw decyzji migracyjnych. Jak wskazuje model de Haasa (2021), aspiracje mają charakter wyobrażeniowy: kształtują się pod wpływem tego, co jednostka potrafi sobie wyobrazić jako realne i pożądane, a zatem pod wpływem lokalnych dyskursów, wzorców migracyjnych rodziny i rówieśników oraz narracji o tym, czym jest „dobre życie” w danym miejscu. Uchwycenie tych mechanizmów wymaga podejścia jakościowego. Metody ilościowe i jakościowe odpowiadają zatem na komplementarne, a nie konkurencyjne pytania, i dopiero ich połączenie pozwoli na pełny obraz zjawiska.

Projektowane badania terenowe w czterech powiatach zagrożonych depopulacją wypełniają tę lukę, a zarazem odpowiadają na postulat, by traktować pozostanie w miejscu zamieszkania, wyjazd i powrót jako równoprawne strategie życiowe, wymagające osobnego wyjaśnienia, a nie jako kolejne punkty na skali mobilności. Dotychczasowe badania koncentrowały się na osobach migrujących; osoby niemobilne i powracające pojawiały się w nich najczęściej jako tło. Z perspektywy projektu to właśnie te grupy są kluczowe: chodzi o rekonstrukcję tego, skąd wzięły się ich pozytywne aspiracje do pozostania lub powrotu, jak te aspiracje ewoluowały i co je wzmocniło, a także jakie konkretne zasoby, relacje i okoliczności (zdolności w rozumieniu de Haasa) umożliwiły realizację tych aspiracji. Odpowiedzi na te pytania mają znaczenie nie tylko poznawcze, lecz także praktyczne: pozwolą wskazać, jakie interwencje publiczne mogą wzmacniać zarówno aspiracje, jak i zdolności do pozostania i powrotu.

Wywiady pogłębione i grupowe z młodymi osobami niemobilnymi, powracającymi i wyjeżdżającymi, a także z rodzicami małych dzieci i lokalnymi ekspertami (samorządowcami, pracodawcami, nauczycielami) pozwolą uchwycić zjawisko na różnych poziomach:

– mikrospołecznym (indywidualne trajektorie i znaczenia),

- mezospołecznym (lokalne sieci, wzorce migracyjne rodziny i rówieśników, narracje o miejscu), oraz
- makrospołecznym (lokalne rynki pracy, infrastruktura, polityki publiczne).

Szczególną wartością badań terenowych będzie możliwość rozpoznania, jakie narracje i wyobrażenia o życiu na wsi i w małym mieście faktycznie funkcjonują wśród młodych w badanych powiatach, co jest niezbędne dla projektowania polityk oddziałujących nie tylko na warunki strukturalne, ale też na aspiracje. Zadbanie o równą reprezentację kobiet i mężczyzn we wszystkich grupach respondentów pozwoli wypełnić lukę związaną z doświadczeniami mężczyzn odnośnie migracji powrotnych czy braku mobilności.

Cytowana literatura

- Appadurai, Arjun. 2004. „The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition”. S. 59–84 w *Culture and public action*, zredagowane przez V. Rao i M. Walton. Palo Alto: Stanford University Press.
- Berlin, Isaiah. 1997. *Four Essays on Liberty*. 1. issued as an Oxford Univ. Press paperback 1969, [Nachdr.]. Oxford Paperbacks. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Bodvarsson, O., i H. van den Berg. 2009. *The economics of immigration*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Budyta-Budzyńska, Małgorzata. 2025. „Ucieczka z wielkiego miasta na wieś jako styl życia. Migracje wielkomiejskie do mazurskiej gminy Stare Juchy”. *Wieś i Rolnictwo* (1 (206)):35–57. doi:10.53098/wir.2025.1.206/02.
- Carling, Jørgen. 2002. „Migration in the Age of Involuntary Immobility: Theoretical Reflections and Cape Verdean Experiences”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(1):5–42. doi:10.1080/13691830120103912.
- Carling, Jørgen, i Francis Collins. 2018. „Aspiration, Desire and Drivers of Migration”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(6):909–26. doi:10.1080/1369183X.2017.1384134.
- Czaika, Mathias, i Marc Vothknecht. 2012. „Migration as Cause and Consequence of Aspirations”.
- Datko, Anna. 2014. „Za dyplomem? Migracje młodych Polaków do miast akademickich”. *Człowiek i Społeczeństwo* 37:41–51. doi:10.14746/cis.2014.37.4.
- De Haas, Hein. 2021. „A Theory of Migration: The Aspirations-Capabilities Framework”. *Comparative Migration Studies* 9(1):8. doi:10.1186/s40878-020-00210-4.
- Dolińska, Alicja, i Romuald Jończy. 2020. „Zagraniczne migracje zarobkowe z województwa dolnośląskiego. Próba charakterystyki ilościowo-przestrzennej na podstawie badań empirycznych maturzystów i ich rodzin”. S. 22–41 w *Procesy migracyjne w południowo-zachodniej Polsce w kontekście sytuacji na rynku pracy. Wybrane zagadnienia*, zredagowane przez A. Dolińska i R. Jończy. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Dolińska, Alicja, Przemysław Śleszyński, i Romuald Jończy, red. 2020. *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Fihel, Agnieszka. 2018. „Przyczyny migracji”. S. 68–77 w *25 wykładów o migracjach*, zredagowane przez M. Lesińska i M. Okólski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.

- Gawron, Krzysztof, i Piotr Maleszyk. 2025. „Zagraniczne migracje absolwentów szkół średnich na przykładzie województwa lubelskiego”. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* (75):31–49. doi:10.14746/rrpr.2025.75s.04.
- Gruszka, Aleksandra. 2024. „Determinanty Migracji Oraz Preferencje Zawodowe i Migracyjne Studentów Kierunku Lekarskiego w Średnim Mieście Akademickim (Na Przykładzie Opola)”. S. 49–64 w *Współczesne migracje osób młodych. Wybrane zagadnienia*, zredagowane przez R. Jończy i J. Rokitowska-Malcher. Wrocław: University of Economics and Business.
- GUS. 2025. *Polska na drodze zrównoważonego rozwoju. Raport SDG 2025*. Warszawa: GUS.
- Herbst, Mikołaj. 2009. „Tworzenie i absorpcja kapitału ludzkiego przez miasta akademickie w Polsce”. *Studia Regionalne i Lokalne*, 21–38.
- Herbst, Mikołaj, Paweł Kaczmarczyk, i Piotr Wójcik. 2014. „Migration of Graduates within a Sequential Decision Framework: Evidence from Poland”. *IZA Discussion Paper*, IZA.
- Herbst, Mikołaj, i Jakub Rok. 2016. „Interregional Mobility of Students and Graduates in the Transition Economy. Evidence from the Polish Social Media Network”. *Studia Regionalne i Lokalne* (1(63)):56–81. doi:10.7366/1509499516303.
- Jończy, Romuald, i Krystyna Romaniszyn. 2026. *W poszukiwaniu lepszego życia: migracje młodzieży ze wsi i mniejszych miast do ośrodków metropolitalnych - w świetle autobiografii*. Wydanie I. zredagowane przez Centrum Badań Migracji, Depopulacji i Rozwoju (Uniwersytet Opolski). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jończy, Romuald, Marcelina Tanas, i Diana Rokita-Poskart, red. 2013. *Exodus absolwentów szkół średnich województwa opolskiego do dużych ośrodków regionalnych kraju oraz za granicę: w kontekście problemu depopulacji województwa oraz wyzwań dla szkolnictwa wyższego i regionalnego rynku pracy*. Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Karimi, Aryan, i Yuliya Byelikova. 2024. „Wartime (Im)Mobilities: Effects of Aspirations-Capabilities on Displaced Ukrainians in Canada and Germany and Their Viewpoints on Those Who Remain in Ukraine”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 50(10):2403–22. doi:10.1080/1369183X.2024.2305282.
- Kiniorska, Iwona, Patryk Brambert, i Emilia Staciwa. 2023. „Plany migracyjne młodzieży akademickiej Kielc”. *Studia Miejskie* 46:27–39. doi:10.25167/sm.5262.
- Komornicki, Tomasz. 2019. *Polska sprawiedliwa komunikacyjnie*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Kowalewska, Grażyna. 2024. „Aspiracje Zawodowe Jako Czynniki Wpływające Na Podjęcie Decyzji o Emigracji Zagranicznej. Przykład Studentów Pielęgniarstwa z Głównych Ośrodków Akademickich Polski Wschodniej”. S. 65–75 w *Współczesne migracje*

osób młodych. Wybrane zagadnienia, zredagowane przez R. Jończy i J. Rokitowska-Malcher. Wrocław University of Economics and Business.

KSOW. 2024. „Młodzi z obszarów wiejskich Analiza dostępnych badań i danych na temat młodzieży na obszarach wiejskich”.

Kuśmider, Kamil M. 2019. „Migracje ludności wiejskiej w Polsce – przeszłość i teraźniejszość”. *Zeszyty Wiejskie* 25:171–83. doi:10.18778/1506-6541.25.11.

Lee, Everett. 1966. „A Theory of Migration”. *Demography*, 47–57.

Lisowski, Krzysztof. 2022. „Migration Plans of Youth from the Functional Area of the City of Zielona Góra”. *Lubuski Yearbook* 48(1). doi:10.34768/rl.2022.v481.12.

Łukasiuk, Magdalena. 2007. *Obcy w mieście: migracja do współczesnej Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” Teresa i Józef Śnieciński.

Maleszyk, Piotr. 2021. „Migracje edukacyjne absolwentów szkół średnich. Przykład Lublina”. *Studia Regionalne i Lokalne* 84(2):42–57. doi:10.7366/1509499528403.

Maleszyk, Piotr. 2022. „Migracje młodzieży i ich znaczenie dla potencjału demograficznego miast. Przykład Lublina”. S. 68–86 w *Konsekwencje zmian demograficznych*, zredagowane przez K. Markowski. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

Matysiak, Ilona. 2018. „Motivations for Young University Graduates to Live in the Countryside in the Context of Rural Development Policies in Poland”. *Wieś i Rolnictwo*. doi:10.22004/ag.econ.344553.

Matysiak, Ilona. 2019. *Młodzi i wykształceni w procesie przemian polskiej wsi*. Wydanie pierwsze. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Matysiak, Ilona. 2021. „Motivations to Study: Narratives of University Graduates in Rural Poland”. *Rural Society* 30(2–3):129–46. doi:10.1080/10371656.2022.2031119.

Matysiak, Ilona. 2022. „Stayers or Leavers? Spatial (Im)Mobility Patterns of Young University Graduates Living in Rural Areas in Poland”. *Sociologia Ruralis* 62(1):131–48. doi:10.1111/soru.12360.

Meyer, Frank. 2018. „Navigating Aspirations and Expectations: Adolescents’ Considerations of Outmigration from Rural Eastern Germany”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(6):1032–49. doi:10.1080/1369183X.2017.1384163.

Mirkowska, Paulina. 2018. „Drogi społeczno-zawodowe młodych kobiet migrujących z małych miejscowości do Warszawy”. *PRACE O MŁODYCH / YOUTH WORKING PAPERS*.

Mleczo, Izabela. 2017. „Uwarunkowania i efekty wyboru szkoły zawodowej i technicznej przez młodych ludzi w Polsce/ The conditionings and outcomes of vocational and

- technical school choices of youngsters in Poland”. *PRACE O MŁODYCH / YOUTH WORKING PAPERS* (7/2017):3–55. doi:10.23809/4.
- Müller-Funk, Lea, i Sonja Fransen. 2023. „I Will Return Strong”: The Role of Life Aspirations in Refugees’ Return Aspirations”. *International Migration Review* 57(4):1739–70. doi:10.1177/01979183221131554.
- Musiał, Kornel. 2025. „The Experiences of Female University Graduates Returning to Rural Areas to Live in Their Family Home”. *Youth in Central and Eastern Europe* 12(19). doi:10.24917/ycee.12243.
- Nowicka, Wiktoria, Kamila Sławska, Jakub Araszkiewicz, Wiktoria Dobkowska, Aleksandra Etus, Julita Gajek, Julia Gawęda, Joanna Kaniewska, Amelia Karwacka, Maciej Kasprowicz, Oliwia Kuczera, Nikodem Mincewicz, i Wiktor Nowakowski. 2025. *To-Ma-Przyszłość: Młodzi ludzie w Tomaszowie Mazowieckim*. Warszawa: Uniwersytet SWPS.
- Orchowska, Justyna. 2022. „W ogóle autobusu nie widać”. *Życie na obszarach wykluczenia transportowego*. PL: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pająk-Załęska, Katarzyna, Roksana Pierwieniecka, Maciej Pabisek, i Piotr Bordzoł. 2025. *Profil absolwenta i absolwentki. Droga do zmian w edukacji. Etap II: Szkoły ponadpodstawowe*. Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy.
- Parol, Adam, Łukasz Gręda, i Magdalena Bajer. 2025. „Społeczne i przestrzenne determinanty wyboru przez uczniów miejsc nauki na poziomie ponadpodstwowym w Polsce”. *Space – Society – Economy* (36):81–96. doi:10.18778/1733-3180.36.04.
- Pierścińska, Aleksandra, i Łukasz Ostrowski. 2025. *Ważni ludzie z małych miejscowości*. Warszawa: Fundacja Stocznia.
- Pustulka, Paula, Justyna Sarnowska, i Marta Buler. 2022. „Resources and pace of leaving home among young adults in Poland”. *Journal of Youth Studies* 25(7):946–62. doi:10.1080/13676261.2021.1925638.
- Rokita-Poskart, Diana. 2016. „Konsekwencje wewnętrznych migracji edukacyjnych w gospodarczym pejzażu miasta akademickiego (na przykładzie opolskiego ośrodka akademickiego)”. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 205–22.
- Rokita-Poskart, Diana. 2020. „Aktywność pracownicza migrantów edukacyjnych – studium przypadku opolskiego ośrodka akademickiego”. S. 95–107 w *Procesy migracyjne w południowo-zachodniej Polsce w kontekście sytuacji na rynku pracy. Wybrane zagadnienia*, zredagowane przez A. Dolińska i R. Jończy. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Schewel, Kerilyn. 2015. „Understanding the Aspiration to Stay”. *IMI Working Papers* (107).

Schewel, Kerilyn. 2020. „Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies”. *International Migration Review* 54(2):328–55. doi:10.1177/0197918319831952.

Sen, Amartya. 1999. *Development as freedom*. New York: Anchor Books.

Udovyk, Oksana, i Míriam Acebillo-Baqué. 2025. „Will Displaced Ukrainians Return Home? Exploring Return Migration through an Aspirations-Capabilities Lens: Cases from Spain and Sweden”. *Comparative Migration Studies* 13(1):20. doi:10.1186/s40878-025-00437-z.

Wasielewski, Krzysztof. 2009. „Aspiracje edukacyjne młodzieży a środowisko szkolne, rodzinne i mieszkalne. Raport z badań”. *Wiś i Rolnictwo* (4 (145)):129–43. doi:10.53098/wir.2009.4.145/08.

Wasielewski, Krzysztof. 2013. *Młodzież wiejska na uniwersytecie: droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec kształcenia*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Wiszejko-Wierzbicka, Dorota, i Agnieszka Kwiatkowska. 2018. „Wchodzenie w dorosłość. Ogólnopolskie badanie młodych Polaków w wieku 18–29 lat”. *Studia Socjologiczne*. doi:10.24425/122467.

Wodzińska, Patrycja. 2024. „Zmiany w Preferencjach Migracyjnych Młodzieży Na Przykładzie Powiatu Wieluńskiego”. S. 30–48 w *Współczesne migracje osób młodych. Wybrane zagadnienia*, zredagowane przez R. Jończy i J. Rokitowska-Malcher. Wrocław University of Economics and Business.

Aneks

Tabela A1. Badania uwzględnione w przeglądzie literatury

Autor(zy) i rok publikacji	Terytorium badań	Respondenci
Budyta-Budzyńska (2025)	gmina Stare Juchy	Nowi osadnicy pochodzący z wielkich miast, w większości dobrze wykształceni, N=26
Dolińska (2024)	woj. dolnośląskie (11 ośrodków)	Maturzyści liceów ogólnokształcących; N=815
Dolińska, Jończy (2020)	woj. dolnośląskie	Maturzyści ostatnich klas liceów ogólnokształcących, N=3787; pytania dot. też członków ich gospodarstw domowych (N=15 236)
Dolińska, Jończy, Śleszyński (2020)	woj. dolnośląskie	Badania ankietowe wśród maturzystów; N=3787
Gawron i Maleszyk (2025)	Lublin	Absolwenci szkół średnich (liceów i techników, badani w latach 2016–2020), N=16793
Gruszka (2024)	Opole	Studenci II roku kierunku lekarskiego (stacjonarni i niestacjonarni); N=127
Herbst (2009)	18 miast wojewódzkich	Użytkownicy portalu nasza-klasa.pl (ok. 2 mln) – studenci i absolwenci wyższych uczelni, średnia wieku 28 lat
Herbst, Kaczmarczyk, Wójcik (2014)	Ośrodki zagraniczne	Osoby w wieku 25-30 lat z co najmniej średnim wykształceniem przebywające za granicą; N = 5 800
Herbst i Rok (2016)	Polska	Studenci i absolwenci szkół wyższych (dane z portalu społecznościowego nk.pl, roczniki kończące studia w latach 1989–2008)
Jończy, Rokitowska-Malcher (2024)	woj. opolskie	Migranci zarobkowi w wieku 18–35 lat, przebywający stale za granicą; N=175
Jończy i Romaniszyn (2026)	Wrocław	Osoby młode pochodzące ze wsi i małych miast studiujące we Wrocławiu
Kiniorska, Brambert i Staciwa (2023)	Kielce	Studenci szkół wyższych, N = 200
Kowalewska (2024)	ośrodki akademickie 5 województw Polski wschodniej	Studenci kierunku pielęgniarstwo I i II stopnia; N=745
KSOW (2024)	obszary wiejskie	Desk research nt. osób młodych (16-26 lat), wywiady pogłębione z ekspertami
Kuśmider (2019)	Łódź	Studenci szkół wyższych pochodzący ze wsi, N = 129, lata akademickie 2015/2016 i 2016/2017)

Autor(zy) i rok publikacji	Terytorium badań	Respondenci
Lisowski (2022)	Zielonogórsko- Nowosolski Obszar Funkcjonalny	Uczniowie przedostatnich klas szkół ponadpodstawowych (licealiści i uczniowie szkół zawodowych)
Maleszyk (2021)	Lublin i woj. lubelskie	Absolwenci szkół średnich oraz absolwenci uczelni wyższych w Lublinie; dane z badań własnych i systemu ELA (rocznik 2016, N=11 272)
Maleszyk (2022)	Lublin i woj. lubelskie	Absolwenci szkół średnich (liceów i techników) w Lublinie; N=8 489 uczniów kontynuujących kształcenie
Matysiak (2018, 2019, 2021, 2022)	obszary wiejskie	Absolwenci szkół średnich mieszkający na wsi, N = 92 (wywiady pogłębione)
Mantey (2013)	gm. Piaseczno	Mieszkańcy gminy Piaseczno (próba warstwowa, N=377); pytania dot. planów migracyjnych młodych członków gospodarstw domowych (osoby przed 25. rokiem życia)
Mirkowska (2018)	Warszawa	Kobiety urodzone w latach 1988–1993, pochodzące ze wsi i małych miast, N = 14
Młeczko (2017)	Polska	uczniowie szkół zawodowych i technicznych z województw dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, łódzkiego i mazowieckiego, N = 191
Musiał (2025)	obszary wiejskie	Wywiady z kobietami, które po skończeniu studiów w Poznaniu wróciły na wieś
Nowicka et al. (2025)	Tomaszów Mazowiecki	Osoby w wieku 18-28 lat, mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego i okolic, N = 18
Parol, Gręda i Bajer (2025)	10 polskich miast regionalnych	Uczniowie szkół ponadpodstawowych (liceów, techników i szkół branżowych, badani w 2020 r.); N=7090
Pierścińska i Ostrowski (2025)	Gminy do 10 tys. mieszkańców	Młodzież w wieku 13-19 lat z miejscowości będących siedzibami gmin lub obszarów wiejskich, N = 48
Pustułka et al. (2022)	Polska	Osoby urodzone w latach 1978-1998, studenci i absolwenci szkół wyższych, pochodzący z różnych typów miejscowości, N = 127
Rokita-Poskart (2020)	Opole	Studenci ostatnich lat studiów I i II stopnia na opolskich uczelniach; wyłącznie migranci edukacyjni (przyjezdni); N=642

Autor(zy) i rok publikacji	Terytorium badań	Respondenci
Rokitowska-Malcher (2020)	woj. dolnośląskie	Remigranci: osoby po co najmniej rocznym pobycie za granicą, które powróciły do Polski; N=372
Wasielewski (2005)	Toruń i okolice	Studenci ze wsi w Toruniu, N=231
Wasielewski (2009)	Toruń i okolice	Maturzyści w Toruniu pochodzący z Torunia i okolic, N = 1852
Wasielewski (2013)	Toruń	Studenci w Toruniu, N=447 (2003 r.), N=402 (2012 r.)
Wodzińska (2024)	powiat wielkiżycki (woj. łódzkie)	Maturzyści liceum; N=95 (2024), porównanie z N=150 z 2011 r.
Zagórowska (2020)	woj. dolnośląskie, opolskie, śląskie	Dane zagregowane o absolwentach szkół wyższych i sytuacji na rynku pracy na podst. danych GUS i innych źródeł
Żróbek-Różańska, Zysk (2015)	Olsztyn	Studenci ostatniego roku studiów, N=303